

EDUKIMI SEKSUAL NË SHKOLLË

Analizë kritike diskursive e teksteve shkollore
për edukimin seksual dhe shëndetin riprodhues

QENDRA PËR BARAZI DHE LIRI TË KOMUNITETEVE LGBT NË KOSOVË (CEL)

HULUMTUESE: LIRIDONA SIJARINA, QENDRESA HYSENI

AUTORE E RAPORTIT: LIRIDONA SIJARINA

TË DREJTAT E CITIMIT: CEL KOSOVA DHE HULUMTUESET E RAPORTIT

DHJETOR 2025, PRISHTINË

COPYRIGHT © CENTRE FOR EQUALITY AND LIBERTY TË GJITHA TË DREJTAT E REZERVUARA. ASNJË PJESE E KËTIJ PUBLIKIMI NUK MUND TË RIPRODHOHET, TË RUHET OSE TË TRANSMETOHET NË ÇFARËDO FORME ELEKTRONIKE, MEKANIKE FOTOKOPJUESE, INCIZUESE APO NDRYSHE, PA LEJEN PARAPRAKE TË CEL KOSOVA.

Klauzolë e përgjegjësisë

Ky publikim u financua nga SIDA - Swedish International Development Cooperation Agency dhe Ambasada e Suedisë në Kosovë. Përmbatja e publikimit është përgjegjësi e vetme e CEL Kosova dhe nuk reflekton domosdoshmërisht pikëpamjet e partnerëve dhe donatorëve.

Tabela e përmbajtjes

Hyrje:	1
Qëllimi dhe rëndësia e hulumtimit	3
Metodologjia:	4
Të hulumtosh kundër rrymës së kohës: trajektorja e koklavitur e punës në terren	
Korniza metodologjike dhe teorike	
Sfondi institucional dhe reformat në arsimin parauniversitar	8
Përpjekjet për edukim gjithëpërfshirës seksual në shkolla	
Edukimi dhe shëndeti seksual i bazuar në të drejtat e njeriut	
Diskurset politike që e kanë shoqëruar edukimin seksual në shkolla	
Standardet e edukimit gjithëpërfshirës seksual	
Edukimi seksual në lëndët mësimore në shkollat e mesme të larta	17
Seksualiteti dhe biologjia e trupit	
Seksualiteti dhe shëndeti nga thjerrëzat sociologjike	
Edukata qytetare dhe edukimi i munguar seksual	
Edukimi gjithëpërfshirës seksual përmes doracakëve	21
Analiza diskursive e doracakut “Edukimi seksual dhe shëndeti riprodhues: Trupi im, ndjenjat dhe familja”	
Analiza diskursive e doracakut: Edukimi seksual dhe shëndeti riprodhues: Puberteti, dashuria dhe relacionet për klasët 6-9	
Analiza diskursive e doracakut “Edukimi seksual dhe shëndeti riprodhues – I shëndoshë dhe i sigurtë për klasët 10-12”	
Përfundime	34
Rekomandime	36
Për MASHTI-n, grupin punues të rishikimit të doracakëve dhe palëve të hartimit	
teksteve shkollore:	
Për komunitetin e shkollave:	
Për shoqërinë civile:	38
Tekstet e analizuara	
	39
Bibliografia	

Hyrje:

Edukimi seksual është një nga komponentet kyçe të zhvillimit njerëzor dhe mirëqenies individuale dhe kolektive, që kontribuon drejtpërdrejt në kultivimin e sjelljeve dhe qëndrimeve të shëndetshme në raport me trupin dhe tjetrin/ën. Edukimi seksual shihet si qenësor në përmirësimin e shëndetit publik dhe avancimin e të drejtave të njeriut. Literatura e njeh si mjet i cili përmirëson shëndetin, vetënjohjen, seksualitetin dhe marrëdhëniet me të tjerët mënyrë që përmirëson mirëqenien, fuqizon subjektet në raport me trupin e tyre, zbeh diskriminimin dhe abuzimin seksual, si dhe avancon lirinë (Donati et al., 2000; Basavanthappa et al. 2003; Kirby, 2000; UNESCO, 2009; Garcia-Vazquez, 2019; Goldfarb & Lieberman, 2020). Edukimi seksual shihet sidomos i rëndësishëm në fazën e adoleshencës, e cila është fazë që shoqërohet me një interesim në rritje për trupin, seksualitetin dhe marrëdhëniet seksuale. Kësisoj, edukimi për shëndetin seksual bëhet i domosdoshëm për t'iu ndihmuar individëve që të zhvillojnë sjellje dhe qëndrime të shëndetshme, dhe për rrjedhojë të mirëmbajnë shëndetin seksual në shumëdimensionalitetin e vet (Basavanthappa et.al 2003).

Udhëzimi i parë Teknik Ndërkombëtar mbi Edukimin Seksual, i publikuar nga Organizata e Kombeve të Bashkuara për Arsim, Shkencë dhe Kulturë (UNESCO) në vitin 2009, e përcaktoi atë si një "qasje të përshtatshme për moshën, kulturalisht relevante për mësimdhënien rreth seksualitetit dhe marrëdhënieve duke ofruar informacion shkencërisht të saktë, realist dhe jogjykses" (UNESCO, 2009). Fondi i Kombeve të Bashkuara për Popullsinë (UNFPA) e definon edukimin seksual si mësimdhënie efikase të njohurive të provuara shkencërisht në lidhje me të drejtat e njeriut, rolet gjinore, imazhin e trupit, pubertetin, riprodhimin, marrëdhëniet dhe shëndetin seksual, duke marrë parasysh karakteristikat dhe ndryshimet kulturore (UNFPA, 2010).

Anipse qenësor për mirëqenien e njeriut, edukimi seksual shpesh është edhe terren i plleshëm për politizim, duke u shndërruar në një arenë ideologjike ku përplasen botëkuptime të ndryshme mbi të drejtat e njeriut, seksualitetin, fëmijërinë, trupin, familjen, moralin dhe pozicionin e shtetit në edukim. Debatet publike mbi edukimin seksual në shkolla bëhen posaçërisht të ngarkuara moralisht jo thjesht sepse subjekte të mësimin janë fëmijët, por shpesh për shkak të idealeve të politizuara të cilat iu mbivendosen fëmijëve (Blair & Monk, 2009). Paramendimet politike mbi seksualitetin dhe fëmijërinë, bëjnë që politikën dhe diskutimet për edukimin seksual të karakterizohen me qasje, qëllime dhe metodologji konkurruese. Në mendimin perëndimor, mund të shquhen disa ideologji të cilat i kanë udhëhequr nismat për edukim seksual të fëmijëve dhe adoleshentëve/eve, përkatësisht ajo konservative, liberale, kritike dhe ajo postmoderne (Jones, 2011). Në mendimin konservator, edukimi seksual mësohet nëpërmjet rreziqeve të perceptuara karshi idealit seksual të privilegjuar të kohës (f.8), binaritetit strikt gjinor dhe seksual, fshirjes dhe patologjizimit të diversitetit gjinor e seksual si dhe predikimit të moralitetit seksual i cili avokon për maturim - evitimit të marrëdhënieve seksuale deri në martesë (Jones, 2011). Qasja liberale, nga ku del edhe Edukimi Gjithëpërfshirës Seksual, e kornizon edukimin seksual si ndërmarrje që kontribuon në rritje dhe zhvillim personal, dhe individët i sheh si akterë aktivë të cilët duhet mësuar të bëjnë vendime të shëndosha. Teksa seksi dhe gjinia shihen parësisht si binare, identitetet dhe qenësitë tjera njihen dhe respektohen (Jones, 2011). Qasja kritike, e dalë nga lëvizjet feministe, queer dhe anti-koloniale insistojnë në sfidimin e pabarazive dhe normave dominante seksuale nëpërmjet fuqizimit të nxënësve/eve dhe grupeve të cënuara. Ndërsa qasja post-moderne qet në pikëpyetje të vërtetat e ngulitura si seksi, gjinia dhe seksualiteti, duke ftuar nxënësit/et në dekonstruktiv të vazhdueshëm kritik (Jones, 2011).

Nga këto pozicione të cilat janë shquar nëpër histori, pikëpamja liberale ka zënë vend hegjemonik në ligjërimin ndërkombëtar. E shtyrë në nivele të ndryshme avokimi ndërkombëtar, ajo është materializuar në përpilimin e Edukimit Gjithëpërfshirës Seksual, që është bërë edhe baza mbi të cilën zhvillohen avokimet

ndërkombëtare për shtrirjen e edukimit përgjatë edukimit të fëmijëve. Konferenca e Kajros në vitin 1994, Platforma e Pekinit e vitit 1995 dhe Komiteti për Eliminimin e Diskriminimit ndaj Grave në vitin 1999 ishin pika kyçe që shtynë konceptimin dhe zhvillimin e edukimit gjithëpërfshirës seksual (Favre, 2022). Dhjetë vjet më vonë, UNESCO publikoi raportin e parë që e definoi edukimin efektiv seksual si “edukim gjithëpërfshirës, tëbazuar në prova dhe të përshtatshëm për moshën” (UNESCO, 2009). Ndërsa, në vitin 2011, OKB-ja ripërtri ambiciet e Platformës së Pekinit, duke e përfshirë edukimin gjithëpërfshirës seksual në Agjendën 2030 për zhvillim të qëndrueshëm, dhe duke e bërë kështu edukimin seksual prioritet global (OKB, 2015).

Përkundër integritit ndërsektorial të edukimit gjithëpërfshirës seksual, zbatimi i tij në nivel global mbetet çështje e përpjekjes aktive për shtrirjeje. Sipas një matje të OBSH-së në vitin 2021, 85% prej 155 vendeve të anketuara kanë politika ose ligje që lidhen me edukimin seksual. Nga to, dukshëm më shumë vende raportojnë të kenë edukim seksual në nivelin e arsimit të mesëm sesa në atë fillor (OBSh, 2021). Në disa vende, viteve të fundit edukimi gjithëpërfshirës seksual është duke u sulmuar në mënyrë të organizuar nga e djathta konservatore, duke paraqitur kështu rrezik për nxënësit/et dhe komunitetin e shkollave (SICEUS, 2022; Sijarina, 2024; González & Carriera, 2025).

Në kontekstin global dhe lokal të tanishëm, edukimi seksual është jetik së paku për disa arsye. Siç është argumentuar tashmë, edukimi gjithëpërfshirës seksual ndihmon në njohjen e trupit dhe seksualitetit, parandalon dhunën dhe abuzimin, promovon respektin dhe barazinë gjinore, zhvillon aftësi për marrëdhënie të shëndetshme, dhe i pajis me njohuri për të mbrojtur shëndetin dhe të drejtat e tyre. Një nga argumentet më relevant të cilat e shohin edukimin seksual të rëndësishëm në mosha të hershme ndërlidhet drejtpërdrejt me abuzimin seksual që iu bëhet fëmijëve. Në nivel global, është treguar që abuzimi seksual i prek në masë të madhe fëmijët, dhe në të gjitha mjediset. Vlerësohet se rreth 650 milion vajza dhe gra, ose afërsisht 1 në 5 vajza dhe gra kanë përjetuar një formë të dhunës seksuale gjatë fëmijërisë, pra nën 18 vjeç (UNICEF, 2024).

Në Kosovë abuzimi seksual ndaj të miturve, sidomos të miturave vajza është në nivel alarmues. Një artikull i vitit 2020 i Kohës se mesatarisht nga viti në vit janë rreth 100 viktima të dhunës seksuale që ekzaminohen në Institutin e Mjekësisë Ligjore, që u përkasin moshave 11 deri në 16 vjeç (Ramaj, 2020). Tutje, në një hulumtim të Këshillit Rinor Kosovar (KYC), të vitit 2022, ngacmimi seksual si formë e abuzimit seksual rrezikon të miturat/it edhe brenda ambienteve shkollore. Raporti saktëson se 34.4% e nxënësve kanë deklaruar se mësimdhënësit ngacmojnë seksualisht nxënësit (Fetahu & Hajrizi, 2022). Ndërsa, 24.9% e nxënësve/eve kanë përjetuar ose kanë qenë dëshmitarë të ngacmimeve seksuale nga bashkëmoshatarët (Fetahu & Hajrizi, 2022). Po ashtu, një raport i KOMF (2021) ka gjetur që në shumësinë e formave të dhunës që e përjetojnë adoleshentët/et në shkolla kërcënimi dhe frikësimi me fjalë, deri tek “prekjet e ndryshme në trup për qëllime seksuale” rangohet në grupin e dytë të dhunës më të përhapur (f.16). Po i njëjti raport përfundon se fëmijët kanë pak informacion për abuzimin seksual dhe për pasojat e tij (KOMF, 2021). Më tej, një hulumtim i SpaceSyntaks (2025) tregon se hapësirat përreth shkollave janë ndër ambientet ku vajzat ndihen më së shumti të rrezikuara. Një konstatim i tillë mbështetet edhe nga observimet e bëra në terren në hapësirat afër shkollave. Përgjatë vizitës në një shkollë të mesme të Prishtinës janë lokalizuar dy burra të moshës madhore, të njohur nga nxënësit/et, që ngacmonin nxënëset. Këto gjetje dhe observime piketojnë që trupat e fëmijëve janë subjekte abuzimi seksual dhe paraqesin argumente të forta për edukim i cili përveç që edukon, edhe fuqizon fëmijët ta mbrojnë veten e tyre. Edukimi që merret në mënyrë konvencionale përmes lëndëve obligative në shkollë përfshijnë në shkallë të ndryshme aspekte biologjike të riprodhimit, infeksionet seksualisht të transmetueshme, si dhe aspekte psikologjike dhe fizike të seksualitetit, heshtojnë abuzimin seksual nga diskutimet.

Tutje, hulumtimet kanë treguar që mungesa e informimit mbi seksualitetin bën që fëmijët shpesh të marrin informacione nga interneti, përfshirë këtu edhe përmbajtje pronografike, apo edhe të kanaleve tjera (Ivinson, 2007). Këto burime informacioni, që japin shpesh informata të pa verifikuara dhe të

dekontekstualizuara, bartin me vete rreziqe si normalizimi dhe mirëmbajtja e dhunës seksuale dhe normave gjinore që ndikojnë negativisht në sjelljen dhe shëndetin seksual të adoleshentëve (Díaz-Rodríguez et al., 2024). Më tej, edukimi gjithëpërfshirës seksual ndikon pozitivisht edhe në qëndrimet e nxënësve/eve në raport me barazinë gjinore, drejtësinë shoqërore dhe zbehjen e homofobisë dhe transfobisë.

Qëllimi dhe rëndësia e hulumtimit

Ky hulumtim synon të paraqes në mënyrë gjenalogjike dhe kritike futjen e edukimit gjithëpërfshirës në arsimin parauniversitar në Kosovë. Duke qenë i pari i kësaj natyre, hulumtimi vepron njëkohësisht në disa nivele, duke përfshirë atë politik, arsimor dhe ligjërimit, për ta ofruar një analizë më të plotë të integritetit të edukimit seksual në kurrikulë. Duke bërë kështu, hulumtimi ndihmon drejtpërdrejt në kuptim të mirëinformuar të edukimit gjithëpërfshirës seksual, qëllimet dhe sfidat në zbatim.

Ky hulumtim ndërhyt në ligjërimin publik, dhe duke e dekonstruktuar sulmin djathtist që po i bëhet edukimit të bazuar në të drejta të njeriut dhe përparimeve të shtyra nga lëvizjet për barazi dhe drejtësi shoqërore në Kosovë. Hulumtimi ofron një analizë që në rrafsh të parë synon t'i analizojë ideologjitë dhe ligjërimet që e kanë shoqëruar edukimin seksual në Kosovë. Në rrafsh të dytë, i përqaset në mënyrë kritike teksteve për t'i analizuar ngarkesat ideologjike që shoqërojnë informacionet. Duke bërë kështu, synohet të pahësohen shtrembërimet që janë bërë në publik nga e djathta në Kosovë, sidomos përgjatë vitit 2024-2025, kanë rezultuar në krijimin e një klime frike dhe dezinformimi përkitaizi me edukimin seksual. Duke e bërë këtë, hulumtimi synon t'i kontribuojë avokimit publik të mirëinformuar që edukimi seksual të mbrohet si e drejtë themelore e fëmijëve për informacion të saktë dhe të qasshëm për trupat e tyre.

Raporti në vijim është organizuar në disa kapituj kryesorë që kapin dimensione të rëndësishme që kontribuojnë të kuptohet jo vetëm edukimi seksual në shkolla në vakum por edhe dinamikat që e kanë shoqëruar si në nivel politik, ashtu edhe ligjërimit. Hyrja veçse e vendosë hulumtimin brenda kontekstit politik dhe epistemologjik, duke shpjeguar sfondin, kontekstin zhvillimit dhe nevojën e edukimit gjithëpërfshirës seksual. Kapitulli i metodologjisë përshkruan qasjen kërkimore, kornizën metodologjike dhe teorike, si dhe trajektoren e punës në terren. Pjesa e tretë shqyrton sfondin institucional dhe reformat në arsimin parauniversitar, përpjekjet për edukim gjithëpërfshirës seksual, diskurset politike që e kanë shoqëruar, dhe standardet ndërkombëtare të edukimit seksual. Më tej, në pjesën analitike, raporti ndahet në dy kapituj kryesor. Në pjesën e parë shqyrtohet edukimi seksual në lëndët mësimore si biologia, sociologjia dhe edukata qytetare të ciklit të mesëm të lartë. Në pjesën e dytë analitike, merren në shqyrtim tre doracakët për mësimdhënës, respektivisht për klasat 1-5, 6-9 dhe 10-12, duke fokusuar tek puberteti, dashuria, marrëdhëniet, dhe shëndeti riprodhues. Përfshirja e të gjithë doracakëve shënon një shtrirje edhe të ciklet e mëparshme të arsimit, që nuk kanë qenë target fillestar i hulumtimit. Megjithatë, përfshirja e tyre, anipse e pashoqëruar me tekstet bazë ku janë integruar ato, bëhet me qëllim të një analize më gjithëpërfshirëse të tyre, çka mund t'i informojë rishikimet e planifikuara të doracakëve. Në fund, raporti përmbyllet me përfundime dhe rekomandime konkrete për integrimin efektiv të edukimit gjithëpërfshirës seksual në shkolla.

Metodologjia:

Në kohën kur është dizajnuar metodologjikisht, ky kërkim është kornizuar si një studim që në mënyrë tërësore synonte të kuptonte aplikueshmërinë e edukimit seksual në shkollat kosovare. Gjegjësisht, do të analizohej racionalja pas edukimit seksual, historiku i futjes në kurrikulën arsimore kosovare, diskurset që i kanë shëqruar këto përpjekje dhe rolin që edukimi seksual luan në shëndetin, mirëqenien dhe lirinë e nxënësve/eve të shkollave të mesme të larta të komunës së Prishtinës. Shkollat e mesme të larta dhe komuna ishin përcaktuar si fokus për dy arsye, e para ishte e natyrës praktike, meqë hulumtimi ishte i kufizuar në kohë dhe burime, duke e bërë punën më të koncentruar. E dyta ndërlihej me pritshmëritë që në këtë cikël nxënësit/et të kenë më shumë material për seksualitetin e njeriut.

Propozimi hulumtues, në nivel politik e kishte pozicionuar edukimin seksual -të formalizuar ose jo - si çështje thelbësore të shëndetit publik, e të drejtave të njeriut dhe aspekt kyç të lirisë. Propozimi është nisur me një paramendim fillestar se edukimi seksual ndikon pozitivisht në shëndetin, dijet, sjelljet dhe qëndrimet e individëve, si dhe në mirëqenien e shoqërisë në përgjithësi.

Kështu, hulumtimi është organizuar nëpërmjet tri pyetjeve kërimore

1. Si ndikon edukimi seksual i transmetuar në shkollë në dijet, qëndrimet dhe sjelljet e nxënësve dhe nxënëseve?
2. Çfarë ligjërimesh dhe paradigmesh e mundësojnë edukimin seksual në arsimin parauniversitar në Kosovë?
3. Si ndikojnë klima politike dhe diskursi ideologjik në perceptimin e nxënësve dhe nxënëseve mbi edukimin seksual?

të cilat janë paraparë të përgjigjen përmes analizës kritike të diskursit (AKD) dhe intervistave të gjysmë-strukturuara. Analiza kritike e diskursit (AKD) është futur si mjet kërkimor dhe kornizë analitike për t'i shqyrtuar diskurset zyrtare që e kanë shoqëruar diskutimin publik mbi edukimin seksual në shkolla që nga vitit 2020 deri në vitin 2025. Tutje, AKD-ja do të aplikohet edhe në leximin kritik të doracakëve "Edukata Seksuale dhe Shëndeti Riprodhues" për t'i analizuar se cilat modele të edukimit seksual janë mësuar si lëndë zgjedhore nëpër shkollat e Prishtinës.

Tutje, për ta analizuar natyrën e ndikimit të edukimit seksual në shkolla, është planifikuar të kryhen intervista të cilat e kapin më për së afërmi kompleksitetin e ndikimit të tij. Intervista si mjet kërkimor përdoret me qëllim të mbledhjes së të dhënave më personale, më të nuancuara, komplekse si dhe të bazuara në përvojë si një metodë më e dobishme për të kuptuar procesin e mësimdhënies e mësimnxënies, shtrirjen dhe përthithjen e temave të caktuara prej subjekteve që kanë pozicione dhe identitete të ndryshme shoqërore. Ishin paraparë intervista me përfaqësues/e nga DKA-ja, tre përfaqësues/e nga grupi i ekspertëve/eve hartues të doracakëve (MASHTI, IKShPK, mësimdhënës/e) dhe përfaqësues/e nga UNFPA-ja e cila ka qenë avokuese kyçe dhe mbështetëse e doracakëve.

Të hulumtosh kundër rrymës së kohës: trajektorja e koklavitur e punës në terren

Përkundër planifikimit fillestar, puna në terren është paraqitur dukshëm më sfiduese sesa që është paraparë. Kur është nisur projekti hulumtues, unë kam qenë e vetëdijshme që kërkimi ka filluar në një kohë politike e cila ka prodhuar frymë armiqësore, heshtuese dhe frikësuese ndaj edukimit seksual në shkolla. Kështu që kam

hyrë në hulumtim me pritshmëritë që hulumtimi do të mund të zgjatej, e edhe do të haste në rezistencë. Megjithatë, kam hamendësuar se përgjigjet institucionale nuk do të udhëhiqen tërësisht nga kjo politikë policuese në qasje.

Pas definimit metodologjik në maj, puna në terren për këtë hulumtim ka nisur në fillim të qershorit, ku pas identifikimit të akterëve kyç kanë filluar kontaktimet dhe ftesat për intervista. Përkitazi me planifikim, së pari janë ftuar për intervistë akterët të cilët kanë qenë të përfshirë në përpilimin e doracakëve për mësimdhënës “Edukata Seksuale dhe Shëndeti Riprodhues”. Respektivisht, janë ftuar Ministria e Arsimit, Shkencës, Teknologjisë dhe Inovacionit (MASHTI), Instituti Kombëtar i Shëndetësisë Publike të Kosovës (IKShPK) dhe United Nations Population Fund (UNFPA). Pas tyre, është ftuar në intervistë edhe Drejtoria Komunale e Prishtinës (DKA). Nga këto ftesa për intervistim, palët që janë përgjigjur pozitivisht për intervistim kanë qenë IKShPK, UNFPA dhe DKA-ja e Prishtinës. Ndërsa Ministria e Arsimit ka refuzuar vazhdimisht të përfshihet në hulumtim. Që nga 11 qershori deri më 24 shtator janë dërguar gjithësej dhjetë emaile në drejtim të të gjithë palëve nga MASHTI, nga divizioni i kurrikulave e deri te niveli politik, respektivisht kabineti i Ministres dhe vetë Ministres së MASHTI-t, znj. Arbërie Nagavci. Krahas ftesave përmes emailit, kam shkuar tre herë në Ministri fizikisht për ta parashtruar ftesën për intervistim dhe për të kërkuar përgjigje zyrtare. Përveç kërkesave zyrtare për intervistim, kam kërkuar edhe qasje në dokumente publike, më saktësisht, doracakëve për mësimdhënës “Edukata Seksuale dhe Shëndeti Riprodhues” për të tri ciklet e nivelit parauniversitar. Në vizita, më është mohuar në mënyrë të prerë përgjigja dhe më është thënë që me urdhër të nivelit politik, nuk mund të jepet përgjigje e as doracakët nuk mund të ndahen me mua.

Si pasojë e refuzimit të Ministrisë, unë kam ushtruar ankesë pranë Agjencisë për Informim dhe Privatësi me datë 22 korrik 2025, duke u thirrur në nenin 20 të Ligjit nr.06/L-081 për Qasje në Dokumente Publike për të kërkuar qasje në doracakët e tërhequr nga webfaqja zyrtare. Kërkesa ime është aprovuar me 28 tetor, ku, sipas obligimit të AIP-së, MASHTI m'i ka përcjellur në mënyrë elektronike dokumentet e kërkuara. Mirëpo, këto dokumente kanë arritur shumë vonë në adresën time, pasi që periudha e analizës veçse kishte përfunduar në kohën kur kam marrë konfirmimin. Ky shënim vendoset në metodologji vetëm për shënjuar procesin por jo për të rrë në konsideratë të hulumtimit përmbajtjen.

Shkeljet administrative të Ministrisë kanë shkaktuar ndërlikime dhe stërzgjatje të procesit hulumtues për së paku disa arsye. Përkitazi me rrjedhën e planifikuar të hulumtimit, është paraprare që përmes ministrisë të sigurohen të gjitha informacionet e nevojshme për procesin e futjes së edukimit seksual në kurrikulën arsimore të Kosovës dhe të hartëzohen palët e përfshira nga komuniteti i shkollave. Me interes të veçantë për hulumtimin kanë qenë mësimdhënëset/it të cilët/at kanë qenë pjesë e pilotimit të doracakëve dhe trajnimeve të cilat kanë pasuar me dizajnimin e tyre. Për shkak të qëndrimit ndalues të Ministrisë, hartëzimi i përfshirjes kurrikulare të edukimit seksual ka qenë më i vështirë dhe, në disa pika, më i përgjithshëm në krahasim me planifikimin fillestar. Tutje, mosfrimi i doracakëve nga Ministria më ka detyruar që doracakët t'i gjej përmes rrugëve të tjera jo institucionale, përmes ndihmës së bashkëpunëtorëve të mi në fushën e edukimit parauniversitar. Përfundimisht, shkeljet e Ministrisë, kanë ndërlikuar punën kërkimore duke e bërë më sfiduese dhe pothuajse të pamundur punën cilësore në terren. Si pasojë e zhagjitjes institucionale, e cila rrezikonte ta pamundësonte kryerjen e hulumtimit brenda kornizave kohore që lejonte projekti, në shtator kemi angazhuar Qëndresa Hysenin si bashkëhulumtuese, për të asistuar në punën në terren për pjesën vijuese.

Një qasje e tillë është zgjatur edhe në nivel të DKA-së dhe të shkollave, çka e ka reflektuar frymën e përgjithshme politike ndaj edukimit seksual në shkolla. Duke qenë se nuk po merrnim përgjigje nga MASHTI, në shtator punën e kemi orientuar drejt shkollave. Në shtator, përkitazi me metodologjinë hulumtuese, janë kontaktuar të gjitha shkollat e mesme të larta të Prishtinës, për t'i ftuar në intervistim. Pas ftesës zyrtare,

kam filluar t'i vizitoj dhe t'ua parashtroj kërkesën për intervistim. Disa nga shkollat nuk janë përgjigjur fare, disa kanë kërkuar lejen nga DKA-ja, dhe disa kanë pranuar në parim të jenë pjesë e hulumtimit. Paralelisht me nevojën për leje nga DKAja, kam parashtruar kërkesën para institucionit për leje.

Teksa prisnim për aprovimin e lejes, nën presion të afateve kohore, ne kemi vijuar me vizitat në shkolla me qëllim të matjes së disponueshmërisë së tyre për të marrë pjesë në hulumtim. Këtë e bënim në mënyrë që pas aprovimit nga DKA-ja, të mund të kalonim në intervistim. Ajo që kemi parë në terren, veçse i konfirmoi dyshimet tona. Në njërën nga vizitat në shkolla, kisha një takim që zbulon më shumë dinamikën dhe frymën aktuale nëpër shkolla karshi temës së edukimit seksual. Pasi kisha marrë pëlqimin e drejtorit të shkollës për intervistim, m'u dha mundësia të diskutoja me dy mësimdhënës dhe përfaqësuesit/et e nxënësve për t'u prezantuar qëllimin dhe natyrën e hulumtimit. Gjatë bisedës që kisha me një mësimdhënës të sociologjisë, i njëjti, në prezantim e sipër insistonte që ishte kundër Kodit Civil, dhe Ligjit për Shëndet Riprodhues, pavarësisht shpjegimit tim se hulumtimi nuk e kishte këtë fokus. Megjithatë, theksova se mund t'i dëgjoja opinionet që ai mund t'i kishte për këto çështje. Pas këtij komunikimi dhe pas një dakordimi fillestar, i njëjti, ma ka telefonuar disa orë më vonë, po atë ditë për të më njoftuar se kishin vendosur kolektivisht që të mos marrin pjesë në hulumtim. Pasi e njoftova se për këtë ndërveprim do të shkruaj në raport, e pyeta për arsyen por mësimdhënësi nuk më dha ndonjë përgjigje të qartë.

Krahas vizitave nëpër shkolla, na është dashur të shkojmë disa herë në DKA për ta përcjellur statusin e kërkesës për leje. Në vizitën e fundit në institucion, kërkoja ta takoja zyrtarin gjegjës për të parë se në cilën fazë të procesimit ishte kërkesa kërkesa. Në takim, unë u sigurova që i kisha bashkangjitur të gjitha dokumentet siç isha udhëzuar nga një zyrtar pranë DKA-së. Në komunikimin zyrtar përmes emailit, ishte saktësuar që dokumentet relevante të nevojshme për ta paraqitur kërkesën konsistonin në: përshkrimin e hulumtimit, planin e intervistave dhe çdo dokument etik që konsiderohet i nevojshëm. Megjithatë, gjatë bisedës, zyrtari përgjegjës deklaroi se bëhej fjalë për një çështje të ndjeshme për t'u hulumtuar me nxënës të këtij niveli dhe se kërkohej një diskutim më i thelluar për të kuptuar më qartë pozicionimin tim në raport me dobishmërinë e edukimit seksual. Në përfundim të bisedës, m'u komunika që kërkesa nuk mund të procedohej pa ofruar edhe një certifikatë të regjistrimit dhe një përshkrim të veprimtarisë të CEL-it, kërkesë kjo e cila nuk figuronte në listën e dokumenteve të kërkuara dhe nuk është praktikë e zakonshme. Përkitazi me kërkesën, dokumentacionin shtesë e kam dërguar përmes emailit. Disa ditë më vonë, kërkesa nuk u aprovua nga DKA-ja. Për rrjedhojë, procesi i planifikuar për zhvillimin e intervistave, për të cilin kishim siguruar pëlqim nga palët e përfshira u ndalua. Njoftimin për mosaprovim e kërkesës nga DKA-ja e kemi marrë në mënyrë joformale dhe gojore, ndërsa përgjigjen zyrtare ndaj kërkesës, të përcjellë me arsyetimin për moslejm nuk e kemi marrë deri në kohën kur ky raport është dorëzuar, anipse janë kaluar afatet ligjore për përgjigje.

Mosaprovimi nga ana e DKA-së, na ka imponuar që të bëjmë ndërrime metodologjike, në tentativë që këtë hulumtim, në një mënyrë ta qesim në dritë. Dinamikën që e kanë shoqëruar punën në terren zbulojnë realitete dhe lëvizje politike të cilat kemi konsideruar se duhet artikuluar brenda një kornize hulumtimi. Me pamundësimin sistemor, ne kemi pasur dy alternativa përpara. E para ishte që të insistojmë të qasemi te nxënësit/et përmes intervistimit jashtë hapësirave shkollore. Këtë opsion nuk e kemi konsideruar si metodologjikisht të qëndrueshëm, meqë intervistimet jashtë ambientit të shkollës na e zbehin validitetin dhe ndërlidhjen metodologjike mes kurrikulës dhe mësimdhënësve/eve që kanë qenë kyç në zbulimin e qasjeve dhe praktikave të mësimdhënies dhe mësimnxënies brenda shkollave. Alternativa e dytë ka qenë eliminimi i intervistave nga metodologjia dhe përqendrimi në një analizë diskursive të teksteve të ciklit të mesëm të lartë të lëndëve ku është e integruar edukata seksuale, respektivisht biologjia, edukata qytetare, sociologjia, si dhe doracakët e të tre cikleve.

Korniza metodologjike dhe teorike

Kështu, kemi analizuar gjithësej 8 tekste shkollore, përkatësisht, Biologjia për klasët X, XI, XII; Edukata qytetare për klasët X, XI, XII, dhe Sociologjia për klasët X, XI, XII. Krahas teksteve shkollore janë analizuar edhe tre doracakët për mësimdhënës “Edukimi seksual dhe shëndeti riprodhues: Trupi im, ndjenjat dhe familja” Klasa 1-5, “Edukimi seksual dhe shëndeti riprodhues: Puberteti, dashuria dhe relacionet” Klasa 6-9, dhe “Edukimi seksual dhe shëndeti riprodhues: I shëndoshë dhe i sigurtë” Klasa 10-12. Hulumtimi ka përdorur analizën kritike të diskursit (AKD) si kornizë analitike dhe metodologji siç është zhvilluar nga Norman Fairclough.

Fairclough propozon një model tre dimensional të analizës kritike të teksteve që ndërthur: analizën tekstuale, analizën e praktikës diskursive dhe analizën e praktikës sociale (Fairclough, 1992; 1995; 2003). Sipas Fairclough AKD-ja zbulon se si tekstet, ngjarjet dhe praktikat gdhenden nëpërmjet dinamikave të pushtetit dhe ideologjive (Gölbaşı, 2017). Në kontekstin e hulumtimit, modelit tredimensional të Fairclough i shtohet kontributi i analizës feministe kritike të diskursit siç është zhvilluar nga Lazar (2005) që analizon se si raportet gjinore të pushtetit (ri)prodhohen, negocohen dhe kontestohen në përfaqësimet e praktikave sociale, raporteve dhe identiteteve sociale në tekste. Analiza feministe kritike e diskursit e sheh gjuhën si një hapësirë ku pushteti i gjinizuar mundësohet dhe kontestohet (Lazar, 2005). Duke bërë kështu, e ekzaminon ligjërimin jo vetëm si komunikim, po edhe si teknologji qeverisëse që punon për t'i gdhendur modalitetet e të qenurit për fëmijët. Përkatësisht, do të analizohet se si gjuha riprodhon hierarki seksuale dhe gjinore përmes pohimeve normative përkitazi me shëndetin, trupin dhe sjelljen (Lazar, 2005). Kësisoj, në vijim të hulumtimit do të analizohen jo vetëm mënyrat se si marrëdhëniet, trupat, subjektivitetet, seksualitetet dhe gjinitë (ri)ndërtohen nëpërmjet ligjërimeve, por edhe do të analizohen aspektet strukturore të cilat, me aq sa mbërrin të hetojë hulumtimi, kanë mundësuar këto diskurse.

Të gjitha interpretimet dhe analizat e mëposhtme janë nxjerrë nëpërmjet të dhënave të cilat nxirren nga dokumente publike, duke respektuar parimet e të hulumtuarit etik dhe të përgjegjshëm. Të gjitha dokumentet janë analizuar nëpërmjet programit për analizën e të dhënave cilësore NVivo. Metoda analitike e cila është përdorur Analizën Tematike të Kodeve (ATK) që nënkupton që tekstet janë analizuar me kode të paravendosura sipas hamendësimeve dhe qëllimeve fillestare të hulumtimit. Gjithësesi, në procesin e analizës janë shtuar kode të reja të cilat kanë dalë përgjatë shqyrtimit, duke rezultuar në gjithësej shtatëmbëdhjetë kode: gjuha e gjinizuar; sjellja seksuale; autonomia e trupit; koncepti i pëlqimit; përgjegjësimi; moralizimi; të drejtat riprodhuese; mirëqenia e subjekteve; gjithëpërfshirja; binarizimi; trup-aftësia; personat LGBTQ+, politika e frikës; abuzimi seksual; shëndeti seksual; promovimi i normave gjinore. Përmes këtyre kodeve udhëheqëse do të analizohen dinamikat që (ri)prodhohen përmes teksteve dhe çfarë subjektesh e marrëdhëniesh afirmojnë ato.

Për shkak të kufizimeve dhe ndalimeve institucionale, kjo analizë nuk synon ta masë drejtpërdrejt efikasitetin e teksteve por përqendrohet në sipërimin dhe analizimin e pozicioneve ideologjike dhe projekteve që synohen përmes tyre. Megjithatë, është e rëndësishme të theksohet se pikëpamja e hulumtuesve është pjesë përbërëse e procesit analitik. Ne vlerësojmë se çdo hulumtim është i ndërmjetësuar nga pozicionet teorike dhe epistemologjike të hulumtuesve. Thjerrëzat interpretative që e udhëheqin këtë hulumtim burojnë nga një qasje kritike feministe, e cila synon ta dekonstruktojë kurrikulën dhe të analizojë se si strukturat arsimore (ri)prodhojnë, kontestojnë apo sfidojnë dinamikat e pushtetit, hierarkitë shoqërore dhe socio-kulturore. Nga kjo pikëpamje, analiza nuk kufizohet vetëm te përmbajtja tekstuale por shtrihet edhe në dimensionet ligjërimore dhe strukturore që mundësojnë dhe formësojnë prodhimin dhe shpërndarjen e dijes. Kështu, duke nxjerrë në pah marrëdhëniet dhe dinamikat që zënë vend nëkëto arsimore, synohet një analizë më kritike mbi rolin e arsimit në krijimin e identiteteve, subjekteve dhe shoqërive.

Sfondi institucional dhe reformat në arsimin parauniversitar

Me përfundimin e luftës së fundit në Kosovë dhe futjen e Kosovës nën administrimin e UNMIKut, një nga prioritetet e rindërtimit ishte rifillimi i sistemit arsimor. UNMIK-u fillimisht e centralizoi arsimin, pastaj gradualisht ia kaloi kompetencat institucioneve vendore, deri te themelimi i Ministrisë së Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë (MAShT) në vitin 2002. Me hartimin e Ligjit për Arsimin Fillor dhe të Mesëm dhe Ligjit për Arsimin e Lartë në fund të vitit 2002, filluan reformat të cilat shënuan largimin nga trashëgimia komuniste dhe vendosën parimet e diversitetit, gjithëpërfshirjes dhe mbrojtjes së të drejtave individuale (Salihu et al., 2019; Pupovci, 2021). Reformat e synuara u bazuan në strategji afatgjata si: Strategjia e MAShT 2003–2008, Strategjia për Arsimin e Lartë 2005–2015, Strategjia për Arsimin Parauniversitar 2007–2017, dhe më pas Planet Strategjike të Arsimit në Kosovë (2011–2016; 2017–2021), të harmonizuara me objektivat zhvillimore kombëtare (Salihu et al., 2019; Pupovci, 2021). Kurrikula deri në vitin 1999 karakterizohej nga një qasje tradicionale, e përqendruar në njohuri enciklopedike, përmbajtje të ngarkuar dhe mësimdhënie të orientuar drejt lëndës dhe jo nxënësit/et. Qëllimi ishte ndërtimi i një sistemi modern, fleksibil dhe gjithëpërfshirës, i bazuar në parimet e të nxënësit që kishte në qendër nxënësin/en.

Në vitin 2001, Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë (MAShT) nisi hartimin e një kurrikule të unifikuar, e cila do të ishte e aplikueshme për të gjithë nxënësit, përfshirë komunitetet pakicë. Rezultati ishte Korniza e Përgjithshme e Kurrikulës, e menduar për të reflektuar pluralizmin dhe diversitetin kulturor e gjuhësor të Kosovës. Ajo parashikonte organizimin e procesit mësimor në fusha kurrikulare të detajizuara dhe përshtatura për secilin cikël arsimor: gjuhë dhe komunikim, matematikë, shkenca natyrore, njeriu dhe shoqëria, artet, teknologjia dhe edukimi fizik. Korniza Kurrikulare e Arsimit Parauniversitar e vitit 2011 përcaktonte një kthesë paradigme dhe metodologjike që lëvizte nga arsimi i bazuar në lëndë, të një reformim që e bazonte mësimnxënien në kompetencë.

Koncepti fillestar synonte balancimin mes kurrikulës së detyrueshme shtetërore dhe asaj të hartuar nga vetë shkollat. Mirëpo Korniza nuk u miratua zyrtarisht dhe MAShT përfundoi duke zhvilluar kurrikula të detajuara për çdo lëndë, sërish të tepruara në përmbajtje. Në periudhën 2002–2006 u hartuan standardet e përmbajtjes dhe arritjeve të nxënësve, të cilat asnjëherë nuk u miratuan dhe nuk u lidhën drejtpërdrejt me kurrikulën në zbatim (Pupovci, 2021). Si përgjigje ndaj mangësive të evidentuara, më 2011 u finalizua Korniza Kurrikulare e Kosovës, e bazuar në kompetenca. Ajo synonte zhvillimin e aftësive, qëndrimeve dhe njohurive që nxënësit kanë nevojë për sukses personal, profesional dhe shoqëror. Korniza Kurrikulare përcaktoi gjashtë kompetenca kyçe: komunikimi, të menduarit, të nxënësit, aftësitë për jetë dhe punë, zhvillimi personal dhe qytetaria aktive. Zbatimi i kornizës parashihej për periudhën 2011–2014, por përparimi u ngadalësua për shkak të mungesës së trajnerëve të aftë, resurseve financiare e profesionale dhe vonësve në materialet mbështetëse dhe tekstet. Pilotimi filloi në 10 shkolla dhe më pas u zgjerua në 92 shkolla në 30 komuna. Në vitin 2016 u miratua versioni i rishikuar i Kornizës Kurrikulare dhe kurrikulat bërthamë për nivele të ndryshme të arsimit. Zbatimi i plotë në të gjitha shkollat nisi tek në vitin 2017, fillimisht vetëm në klasat hyrëse të secilit nivel dhe me planifikim të përfundimit deri në vitin shkollor 2021/22. Megjithatë, qasja mbeti ende e centralizuar dhe me elemente të vjetra të prezente në strukturë (Salihu et al., 2019). Megjithatë, këto ndryshime që e reformuan në masë të madhe metodologjinë e pritur mësimore, u pritën me pakënaqësi nga mësimdhënësit/et, që kishin pakënaqësi për mungesën e përgaditjes profesionale për t'i gjegjur ndryshimeve kurrikulate (Salihu et al., 2019).

Në aspektin organizativ, sistemi i arsimit parauniversitar në Kosovë është i decentralizuar dhe institucionet

arsimore në këtë nivel menaxhohen në mënyrë efektive nga autoritetet lokale. Komunat janë përgjegjëse për punësimin e mësimitdhënësve dhe drejtorëve të shkollave, agesën e pagave të stafit, infrastrukturën dhe mirëmbajtjen e shkollave, trajnimin e stafit dhe monitorimin e shkollave në të gjitha nivelet parauniversitare. Qeveria qendrore është përgjegjëse për kurrikulën dhe tekstet shkollore, inspektimin e shkollave dhe licencimin e mësimitdhënësve (Pupovci, 2021). Sistemi arsimor në Kosovë është i organizuar në disa nivele bazuar në moshën dhe zhvillimin e fëmijëve. Ai fillon me arsim parashkollor për fëmijët nën moshën 6 vjeç, ku fokusohet në zhvillimin social, emocional dhe kognitiv të tyre. Më pas, fëmijët hyjnë në arsim fillor që përfshin klasat 1-5 (mosha 6-10 vjeç), ku mësojnë bazat e leximit, shkrimit, matematikës dhe njohuritë themelore për botën. Pas arsimit fillor vijon arsim i mesëm i ulët (klasat 6-9, mosha 11-14 vjeç), ku nxënësit thellojnë njohuritë në lëndët kryesore dhe fillojnë të zhvillojnë aftësi kritike dhe praktike. I fundit është arsimi i mesëm i lartë (klasat 10-12, mosha 15-18 vjeç), i cili ofron koncentrim më të thelluar në lëndë të ndryshme dhe përgatitje për arsimin e lartë ose tregun e punës.

Përpyjekjet për edukim gjithëpërfshirës seksual në shkolla

Edukimi seksual dhe shëndeti riprodhues ka qenë në shkallë të ndryshme e integruar në lëndët mësimore në të gjitha nivelet arsimore parauniversitare në Kosovë. Krahas lëndës së Biologjisë që ka qenë burim informacioni bio-mjekësor për anatominë e njeriut dhe shëndetit seksual dhe riprodhues, aspekte të caktuara janë trajtuar brenda lëndës “Aftësi për jetën” ka shërbyer si lëndë zgjedhore e dedikuar për klasën e tetë (Libri shkollor, 2012). Kjo lëndë, përbrenda saj përfshin mësimin e aftësive për jetën, respektimin e diversitetit, mësimet bazë për shëndetin, seksualitetin dhe barazinë. Kjo lëvizje ka shënuar një pikënisje për shtrirje të mëtejshme të edukimit shëndetësor dhe seksual të përshtatshëm për nevojat e mësimnxënies në Kosovë. Ndërsa, edukimi seksual evidentohet të jetë zbatuar herë-herë edhe në mënyrë autonome nga shkollat dhe mësimitdhënëset/it. Një rast i tillë është ai i nismës së Sueda Jusufi-Hashanit e cila e kishte futur edukimin seksual si lëndë zgjedhore për klasët e nënta në vitin 2018 në shkollën “Astrit Bytyçi” në Ferizaj (Lajmi.net, 2021).

Përtej këtyre ndërhyrjeve ndër-kurrikulare dhe fakultative për përfshirjen e edukimit seksual në shkolla, hapi më i rëndësishëm për edukimin seksual në shkolla është shënuar me miratimin e rishikuar të Kornizës së Kurrikulës së Kosovës në vitin 2016 që përfshin standarde ndërkurrikulare (MASHT, 2016). Kurrikula është një dokument themelor strategjik që synon të përcaktojë parimet, orientimet, kompetencat, metodologjitë dhe objektivat mësimore për të gjitha lëndët dhe ciklet e arsimit të mesëm, duke synuar një kuadër të qëndrueshëm dhe të unifikuar për të gjitha shkollat publike dhe private në vend. Ajo është strukturuar rreth gjashtë kompetencave kryesore dhe është ndarë në fusha kurrikulare që përmbajnë lëndë dhe tema ndërdisiplinore. Në parathënien e vet theksohet se përmbajtjet janë obligative për t'u zbatuar nga të gjitha institucionet arsimore dhe duhet të realizohen progresivisht nëpër nivele, ku temat për trupin, shëndetin dhe marrëdhëniet ndërpersonale trajtohen në mënyrë graduale dhe adekuate për mosha (MASHT, 2016).

Me Kurrikulën Bërthamë për arsimin e mesëm të lartë, përfshihen qëllime mësimore dhe rezultate të pritshme që lidhen me shëndetin e trupit, shëndetin psikologjik, seksual, respektimi i barazisë gjinore dhe diversitetit përfshihen si kompetenca të personale të të nxënës të një “individit të shëndoshë”. Në njërin nga nëntë kompetencave të “individit të shëndoshë” të synuar nëpërmjet shkollimit specifikohet se ky individ:

Bën zgjidhje të bazuara në informata dhe në përvoja të drejta për të mbrojtur shëndetin dhe mirëqenien nga rreziqet e ndryshme në jetën e përditshme (p.sh., nga përdorimi i duhanit, i alkoolit, i drogave, nga marrëdhëniet e hershme seksuale, zgjedhjet e gabuara ushqimore, ekspozimit të tepruar rrezeve të diellit etj.).

(MASHT, 2016)

Në këtë kurrikulë bërthamë, temat që lidhen me shëndetin riprodhues dhe edukimin seksual shfaqen nën kompetencat që lidhen me persona të shëndoshë, zhvillim personal, edukim qytetar dhe në lëndë si Biologjia, Edukata fizike, dhe lëndë që trajtojnë shoqërinë dhe natyrën. Këto përfshijnë njohuri për strukturat biologjike të sistemit riprodhues, hormonet, ndryshimet gjatë pubertetit, ciklin riprodhues dhe sëmundjet që transmetohen seksualisht, si dhe aspektet etike, kulturore dhe sociale që lidhen me marrëdhëniet ndërpersonale dhe përgjegjësitë sociale dhe shëndetësore. Objektivat e mësimdhënies dhe mësim-nxënies që lidhen me shëndetin riprodhues dhe njohuritë për trupin nuk janë të paraqitura me një listë specifike në çdo rast, por janë të përfshira brenda rezultateve të të nxënit të disa lëndëve dhe temave. Korniza kurrikulare në rezultatet e të nxënit përcakton se nxënësit/et duhet të arrijnë rezultate të caktuara mësimore që tregojnë njohuri, aftësi dhe vlera për shëndetin, trupin dhe marrëdhëniet njerëzore dhe të zhvillojë qëndrime të përgjegjshme dhe etike ndaj marrëdhënieve ndërpersonale dhe shëndetit riprodhues. Për temat që lidhen me shëndetin riprodhues, kjo nënkupton që nxënësit jo vetëm të mësojnë për sistemin riprodhues, por edhe të zhvillojnë aftësi për të diskutuar, analizuar burime, bërë zgjedhje të informuara, dhe fituar qëndrime të kujdeshme dhe respektuese ndaj trupit dhe të tjerëve.

Sa i përket zbatueshmërisë, kurrikula bërthamë parashikon që shkollat të hartojnë planet dhe programet lëndore që i përshtaten kontekstit dhe interesave të identifikuar brenda komunitetit të shkollës. Kjo nënkupton që për tema të shëndetit riprodhues dhe edukimit seksual, shkollat mund të zgjedhin t'i integrojnë në module ndërkurrikulare, aktivitete shëndetësore, seminare, projekte ose ligjërata të veçanta në përputhje me rezultatet e të nxënit.

Me mandatimin ndërkurrikular në Kornizën e Kurikulës, edukimi seksual dhe shëndeti riprodhues nuk ishte futur si lëndë e veçantë por ishte integruar në lëndët ekzistuese, sipas niveleve të arsimit. Si vijimësi e përcaktimeve kurrikulare dhe reformave në arsim, në vitin 2016, MASH-T, me mbështetje nga UNFPA, kishte themeluar një grup punues me eksperte/ë nga Instituti Kombëtar i Shëndetësisë Publike të Kosovës (IKShPK), ekspertë/e të kurrikulës dhe mësimdhënës/e për hartimin e materialeve mbështetëse për mësimdhënës/e (MASH-TI, 2021). Ky hap, përveç kërkesave kurrikulare, ishte mbështetur edhe nga nevoja e artikulluar nga vetë mësimdhënësit/et për materiale shpesh të cilat i përgjigjeshin rezultateve të mësim-nxënies (Salihu et al., 2019; Ogur et al., 2023; MASH-TI, 2024). Doracakët e paraparë të zhvillohen nga grupi i ekspertëve/eve u hartuan si materiale mbështetëse fakultative për mësimdhënësit/et të lëndëve të parapara të trajtojnë tema të ndërlidhura me shëndetin seksual dhe atë riprodhues. Doracakët e zhvilluar u bazuan në standardet e OBSH-së për edukim seksual në Europë, me përshtatshmëri kontekstuale dhe moshore (UNFPA, 2018; MASH-TI, 2021).

Edukimi dhe shëndeti seksual i bazuar në të drejtat e njeriut

Infrastruktura ligjore në Kosovë e njeh shëndetin dhe të drejtën për edukim si të drejtë themelore të njeriut. Korniza ligjore e Republikës së Kosovës siguron mbështetje për edukimin mbi shëndetin seksual dhe riprodhues, duke e trajtuar atë si një të drejtë themelore të njeriut dhe pjesë integrale të sistemit arsimor dhe atij shëndetësor. Dokumentet kushtetuese, legjislacioni sektorial dhe instrumentet ndërkombëtare të zbatueshme në Kosovë kanë krijuar një bazë institucionale dhe juridike për zhvillimin e politikave dhe programeve që promovojnë mirëqenien e individit, barazinë gjinore dhe përfshirjen sociale.

Të drejtat dhe liritë e njeriut, të garantuara nga marrëveshjet dhe instrumentet ndërkombëtare të mëposhtme, janë të garantuara nga kjo Kushtetutë, zbatohen drejtpërdrejt në Republikën e Kosovës dhe kanë përparësi mbi dispozitat e ligjeve dhe aktet e tjera të institucioneve publike në rast të konfliktit:

- (1) Deklarata Universale për të Drejtat e Njeriut;
- (2) Konventa Evropiane për Mbrojtjen e të Drejtave dhe Lirive Themelore të Njeriut dhe Protokollet e saj;
- (3) Konventa Ndërkombëtare për të Drejtat Civile e Politike dhe Protokollet e saj;
- (4) Konventa Kornizë e Këshillit të Evropës për Mbrojtjen e Pakicave Kombëtare;
- (5) Konventa për Eliminimin e të gjitha Formave të Diskriminimit Racor;
- (6) Konventa për Eliminimin e të gjitha Formave të Diskriminimit ndaj Gruas;
- (7) Konventa për të Drejtat e Fëmijës;
- (8) Konventa kundër Torturës dhe Trajtimeve e Ndëshkimeve të tjera Mizore, Jonjerëzore dhe Poshtëruese.

Kushtetuta e Republikës së Kosovës (2008) si akti më i lartë juridik në Kosovë e njeh shëndetin si të drejtë themelore të njeriut dhe garanton të drejtën për arsimim pa diskriminim gjinor apo shoqëror. Ajo obligon institucionet publike të krijojnë kushte për një arsimim gjithëpërfshirës dhe cilësor që nxit zhvillimin e aftësive për jetë, duke përfshirë edukimin për shëndetin seksual dhe riprodhues si pjesë të të drejtës për informim dhe kujdes shëndetësor. Neni 22 njeh vlefshmërinë e drejtpërdrejtë të instrumenteve ndërkombëtare për të drejtat e njeriut, përfshirë Deklaratën Universale për të Drejtat e Njeriut, Konventën për të Drejtat e Fëmijës. Neni 17 i kësaj Konvente përcakton që shtetet kanë detyrimin të sigurojnë qasje për fëmijët në informacione dhe materiale të ndryshme që kontribuojnë në zhvillimin e tyre shoqëror, moral dhe emocional. Po ashtu, neni 19 kërkon nga shtetet që të marrin të gjitha masat e nevojshme për të mbrojtur fëmijët nga çdo formë dhune, abuzimi apo shfrytëzimi, përfshirë edhe ndërmarrjen e masave edukative që u mundësojnë atyre të jenë të informuar, të vetëdijshëm dhe të mbrojtur (Kuvendi i Republikës së Kosovës, 2008).

Ligji për Arsimin Parauniversitar në Republikën e Kosovës Ligji Nr. 04/L-032 për Arsimin Parauniversitar i miratuar në vitin 2011 në nenin e tij të parë përcakton se qëllimet e arsimit parauniversitar përfshijnë zhvillimin e personalitetit të nxënësve, aftësive për jetë të shëndetshme dhe përgjegjësi qytetare. Brenda këtij ligji, arsimi shëndetësor trajtohet si përbërës vitalë e kurrikulës shkollore, duke synuar përgatitjen e nxënësve për vendimmarrje të informuar në çështje që ndikojnë në shëndetin e tyre fizik, mendor dhe social (Kuvendi i Republikës së Kosovës, 2011).

Ligji për Shëndetin Publik -Ligji Nr. 02/L-78 për Shëndetin Publik (2008) garanton të drejtën e çdo qytetari për të pasur qasje në informacion të besueshëm dhe shërbime cilësore shëndetësore. Në kapitullin XV -Kujdesi Shëndetësor për të Rinjtë ligji obligon institucionet përkatëse që të zhvillojnë programe edukative përmes shkollave dhe komuniteteve, me qëllim promovimin e një stili jetese të shëndetshëm dhe parandalimin e sëmundjeve, përfshirë ato që lidhen me shëndetin seksual dhe riprodhues. Përmes këtij ligji, edukimi shëndetësor trajtohet jo vetëm si proces arsimor dhe e drejtë e njeriut, por edhe si komponentë thelbësore e shëndetit publik (Kuvendi i Kosovës, 2008). Tutje, Ligji Nr. 06/L-084 për Mbrojtjen e Fëmijës po ashtu mbron të drejtën e fëmijëve për edukim dhe mbrojtje. Neni 7 i Ligjit për Mbrojtjen e Fëmijës përcakton qartë të drejtën e çdo fëmije për mbrojtje nga çdo formë dhune, abuzimi dhe shfrytëzimi, si dhe të drejtën për qasje në arsimim gjithëpërfshirës dhe cilësor. Brenda këtij prizmi, edukimi shëndetësor dhe seksual kontribuon në forcimin e vetëdijes së nxënësve/eve për trupin, ndjenjat dhe marrëdhëniet e shëndetshme (Kuvendi i i Kosovës, 2019).

Ligji Nr. 05/L-020 për Barazi Gjinore i miratuar në vitin 2015 sanksionon parimin e barazisë së plotë ndërmjet burrave dhe grave në të gjitha fushat e jetës shoqërore, përfshirë arsimimin dhe shëndetin. Ky ligj thekson rëndësinë e sigurimit të qasjes së barabartë në informacion dhe edukim mbi shëndetin seksual dhe riprodhues, duke u bazuar në parimin e mosdiskriminimit dhe respektimit të dinjitetit njerëzor. Përkitazi me qëllimet e veta, ky ligj kontribuon në fuqizimin e vajzave dhe grave për të ushtruar të drejtat e tyre në fushën e shëndetit dhe arsimit. Ligji për Barazi Gjinore në pikën 1 të nenit 21- Edukimi për barazi gjinore, thekson se

shkolla dhe institucione të tjera arsimore mjetet mësimore të përdorura duhet të bazohen në barazinë gjinore dhe edukimin për barazinë gjinore duhet përfshirë në kurrikulat shkollore në të gjitha nivelet. Ndërsa në pikën dy të po këtij neni vijon se: edukativ, hartimit të materialeve, teksteve shkollore dhe rishikimit të materialeve dhe teksteve ekzistuese duhet të bëhet me përfshirjen e perspektives gjinore dhe eliminimin e stereotipeve negative, paragjyimeve. Kjo dispozitë ligjore i kontribuon edukimit gjithëpërfshirës, duke e promovuar eliminimin e stereotipeve, si dhe avancimin e barazisë gjinore përmes arsimit.

Së fundmi, Strategjia Shtetërore Rininë e Republikës së Kosovës -2024-2032 shënon një avancim dhe specifikim të mëtejshëm të nevojës për edukim seksual të të rinjve, duke e përcaktuar shëndetin seksual dhe riprodhues si një nga indikatorët e mirëqenies së të rinjve. Sipas Strategjisë Shtetërore për Rininë, synohet që, për grupmoshën 15–29 vjeç të rinjve të garantohen të drejta konkrete në fushën e shëndetit riprodhues dhe seksual përmes ndërhyrjeve të fokusuara ndërsektoriale. Edukimi për shëndetin seksual dhe riprodhues vendosen si tregues të dy objektivëve strategjik, përkatësisht:

- 1). Fuqizimi apo pajisja e të rinjve me shkathtësi jetësore thelbësore për një jetë të suksesshme e të mirëqenë, dhe
- 2). Përmirësimi i disponueshmërisë, qasshmërisë, dhe cilësisë së shërbimeve (online dhe të drejtpërdrejta) dhe mbështetjes ofruar të rinjve, që në mënyrë efektive adresojnë nevojat të tyre.

(MKRS, 2024).

Kështu, strategjia vendos synon sigurimin e qasjes dhe informimit për shëndetin seksual dhe riprodhues në grupmoshën e rinisë, përmes edukimit cilësor, materialeve të përshtatura sipas grupmoshave dhe promovimit të mjediseve të sigurta ku të rinjtë mund të kërkojnë këshillim. Ky dokument shënon një forcim të ndërhyrjes ndërsektoriale, duke ofruar bazë shtesë për përmirësim të infrastrukturës arsimore dhe qasjes në shërbime për shëndet seksual dhe riprodhues për të rinjtë dhe të rejtat në Kosovë.

Diskurset politike që e kanë shoqëruar edukimin seksual në shkolla

Çështja e edukimit seksual është bërë pikë diskutimi në publik shpesh përgjatë dekadës së fundit. Ajo është shquar si nevojë e artikuluar nga lëvizja feministe, akterë të ndryshëm politikë dhe të shoqërisë civile, ekspertë/e dhe mësimdhënës/e shkollash jo vetëm si çështje e shëndetit, por edhe si një mjet për avancimin e barazisë gjinore në vend. Mungesa e edukimit të mirëfillt seksual në shkolla është parë si një nga faktorët e abuzimeve seksuale (Balkan Insight, 2019; Demokracia, 2022). Ndërsa futja e saj si lëndë në shkolla, që nga niveli fillor është argumentuar të ketë ndikim pozitiv në sfidimin e normave gjinore dhe abuzimit seksual si dhe në ofrimin e aftësive për mbrojtje nga abuzimi (OBSh, 2018).

Megjithatë, çdo përpjekje dhe avokim publik për ta futur edukimin seksual në shkolla në Kosovë është hasur me rezistencë diskursive dhe mobilizim nga forcat politike konservatore. Në vitin 2017, avokimi për edukim seksual nga Koalicioni K10 dhe organizata të shoqërisë civile, kishin nxitur reagimin e kryetarit të partisë Fjala, Gëzim Kelmendi i cili e kishte shpallur këtë nismë të rrezikshme (Koha, 2017). Kur çështja e njëjtë ishte ngritur si kërkesë nga lëvizja feministe në vitin 2019 pas abuzimit të shumëfishtë të një të miture në Drenas, Partia Fjala prapë kishte dalur me qëndrime kundër (Balkan Insight, 2019; Bota Sot, 2019). Në një postim publik në rrjetin Facebook, Kelmendi mobilizonte një ligjërim konservator dhe moralizues që e pozicioninte edukimin seksual si kërcënim ndaj “moralit” dhe shoqërisë, duke idealizuar edukatën fetare si model normativ (Bota Sot, 2019). Qëndrime të ngjashme ishin shquar kurdo që çështja e edukimit seksual futej në diskutim publik.

Pozicionimet publike kundër edukimit seksual në shkolla janë përdorur në vazhdimësi si një mjet për të fituar terren politik nëpërmjet apelimit moral, duke mobilizuar frikën kolektive për shkatërrim moral. Një lëvizje e tillë, e bërë në formën e një taktizimi moral i ka shoqëruar debatet publike për shëndetin riprodhues dhe

seksual, të cilat janë intensifikuar përgjatë vitit 2024. Çështja e edukimit seksual u bë cak i sulmeve të organizuara nga e djathta në mënyrë të paprecedentë në fund të vitit 2024. Kësaj radhe, ky diskutim pasonte fushatat e koordinuara kundër Kodit Civil dhe Projektligjit për Shëndetin Riprodhues të cilat kishin mobilizuar gjuhë urrejtjeje dhe frymë kundër kauzave gjinore dhe LGBTIQ+ në Kosovë. Me 11 nëntor 2024 Eman Rrahmani, atëherë deputet i Kuvendit të Republikës së Kosovës, organizoi një fushatë keqinformimi për doracakët për mësimdhënës për edukimin gjithëpërfshirës seksual. Në fjalën e tij në foltoren e Kuvendit, ai tha:

“Në atë kurrikulë mësohen se si mësimdhënësit t’iu tregojnë fëmijëve nga klasa e 1 deri në klasën e 12 se si i kryejnë marrëdhëniet e tyre në shtëpitë e tyre. Në atë kurrikulë, ministria Nagavci ka miratuar që fëmijët të marrin një shembull një vajzë dhe një djalë që i qesin para gjithë shokëve të klasës dhe njërit ia mbyll sytë për minuta e nxënësi tjetër ka me ia prekë me dorë trupin me sytë mbyllur dhe pastaj do t’i ndërrojnë rolet e më pas do të tregojnë se çka kanë ndjerë, çfarë organe kanë prekur.”

(Kuvendi i Republikës së Kosovës, 2024)

Duke iu referuar ushtrimit “shoqëruesi i të verbërit” në doracakun për mësimdhënës “Edukimi seksual dhe shëndeti riprodhues: Trupi im, ndjenjat dhe familja” për klasët 1-5, Rrahmani i vuri në përdorim taktik politik gabimet në artikullim të tekstit, për ta sulmuar të gjithë iniciativën për edukim seksual në shkolla. Fjalimi i tij në Kuvend i dha jetë një fushate keqinformimi dhe propagande të organizuar e cila i shpalli doracakët si rrezik për fëmijët dhe kombin. Një ligjërimit i tillë u shtri nga e djathta, në qendër, dhe përtej partive, duke prodhuar panikë morale, frikë dhe dyshim përkitazi me qëllimet e edukimit seksual në shkolla.

“Mbani duart larg prej familjes, mbani duart larg fëmijëve tanë në Kosovë. LDK nuk ju lejon, LDK nuk ju toleron, populli i Kosovës nuk lejon, nuk ju toleron, asnjëherë për asnjë ditë, për asnjë moment.”

(Zëri, 2024)

Me këto fjalë që elektrizonin masën, Lumir Abdixhiku, kryetar i Lidhjes Demokratike të Kosovës mobilizoi tubimin elektorale në Shtime. Duke e kapur hovin e propagandës e cila e mveshur me ligjërimit populist, e shpalli edukimin seksual non grata në shkolla, Abdixhiku e kornizoi edukimin seksual si projekt të orkestruar nga partia në pushtet Vetëvendosje! për t’i vendosur në rrezik për fëmijët, familjen dhe për rrjedhojë vazhdimësinë e popullit. Kështu, doracakët u përdorën si një burim kapitali politik i cili përmes mobilizimit të ankthit dhe frikës, i cili në fund rezultoi me një frymë armiqësore ndaj edukimit seksual që u përhap institucionalisht.

Në vazhdimësi të sulmeve ndaj edukimit seksual, Drejtoria e Arsimit në Prishtinë, e udhëhequr nga Jehona Lushaku - Sadriu nga radhët e LDK-së, e ndaloi përdorimin e doracakëve nëpërshkollat e Prishtinës. Ky vendim u pasua edhe nga Vushtrria, Fushë Kosova dhe Ferizaji (Kallxo, 2024). Në mbështetje të tërheqjes së doracakëve nga përdorimi ishte shprehur edhe Rrahman Jasharaj, kryetar i SBASHK-ut, i cili kishte deklaruar se:

“Ne jemi shumë kundër këtij doracaku, fatmirësisht ne nuk kemi asnjë informatë që ndonjëri nga kolegët tonë në Kosovë është bazuar qoftë edhe në një shkronjë e fjali të atij doracaku e lëre më me përmbajtjen e këtyre doracakëve.”

(Bota Sot, 2024)

Në përgjigje ndaj fushatës kundër doracakëve, MASHTI më 15 nëntor kishte njoftuar se doracakët të largohen nga përdorimi dhe nga faqja zyrtare e MASHTI-it deri në përfundim të rishikimit të tyre. Në komunikatën për media ku u bë publike tërheqja e doracakëve nga përdorimi, MASHTI deklaroi se:

“Lidhur me doracakët për mësimdhënës, prej vitit 2019 janë trajnuar më shumë se 2500 mësimdhënës. Deri tani nuk ka pasur asnjë shqetësim nga asnjë palë, përfshirë ekspertët shëndetësorë, psikologët, mësimdhënësit, drejtorët e shkollave, Drejtoritë Komunale apo palë të tjera në lidhje me përmbajtjen e doracakëve. Pra, nga asnjë mësimdhënës nuk është ngritur kurrë më parë kjo temë. Ministria e Arsimit kujdeset me të gjitha resurset njerëzore për mirëqenien e fëmijëve në vendin tonë.”

(Koha, 2024)

Tërheqja e doracakëve nga përdorimi prej anës së MAShtI-t, me një ligjërime shfajësues, paraqet një moment tjetër kritik në historinë e diskutimeve për doracakët, e për rrjedhojë për trajektoren e edukimit seksual në shkolla. Ligjërimet dhe vendimet që zunë vend në vitin 2024 e krijuan një klimë dyshimi dhe frike përkitazi me funksionet dhe qëllimet e edukimit seksual, gjë që, siç evidentohet edhe në pjesët parapake të këtij hulumti, ka pasur efekt tejet negativ edhe në institucione dhe shkolla.

Kështu, doracakët të cilët u bënë temë e nxehtë politike, janë dukshëm më të vjetër se ligjërimi që i solli ato në publik në formë damkosjeje. Larg të qenurit histori imponimi nga lart, ato vijnë në dritë nga një histori dukshëm më jolineare që është zhvilluar në mes të nevojës dhe kërkesës për tekste të cilat në mënyrë më të kënaqshme i përgjigjen ndryshimeve kurrikulare për standardet e të mësuarit dhe individin të cilin e projekton edukimi formal në Kosovë, si dhe jetësimin holistik të të drejtave të njeriut. Siç është argumentuar më lart, edukimi seksual në shkolla është artikulluar si nevojë e mësimdhënësve/eve, e organizatave të ndryshme lokale dhe ndërkombëtare në fushën e të drejtave të njeriut dhe shëndetit publik, si dhe ekspertëve/eve nga këto fusha. Ndërsa përdorimi politik i tyre, në pika të ndryshme kohore kanë reflektuar panikun moral dhe ankthin shoqëror për ndryshime që sfidojnë rendin heteropatriarkal në njërën anë, dhe në anën tjetër një migrim trans-kombëtar të ligjërimeve globale të së djathtës. Ajo çka vërehet në reagimet djathtë ndaj doracakëve, është që përtej të të qenurit reagime ad hoc që synojnë të fitojnë terren politik, ato i bëjnë jehonë fushatave anti-gjinore. Në stil të ngjashëm me trendet globale të së djathtës në vendet perëndimore që janë duke e sulmuar edukimin seksual, edhe ligjërimet në Kosovë kanë punuar përmes një ndërtimit diskursiv të imazhit të “fëmijës në rrezik” si një strategji efektive e cila mund të mobilizojë turma më të mëdha sesa vetë pretendimet anti-gjinore” (Paternotte & Kuhar, 2017).

Standardet e edukimit gjithëpërfshirës seksual

Standardet të cilat i udhëheqin doracakët për mësimdhënës në të gjitha nivelet shkollore burojnë nga dokumenti “Standardet për edukimin seksual në Europë Kornizë konceptuale për vendimmarrës politikë, institucione arsimore, autoritete shëndetësore, ekspertë dhe eksperte” (OBSh, 2010). Me forcimin e paradigmës së të drejtave të njeriut, edukimi gjithëpërfshirës është futur si politikë në ligjërimet dhe avokimet e institucioneve të ndryshme ndërkombëtare, siç është OBSh, UNESCO dhe UNFPA. Standardet për Edukimin Seksual në Europë, i prodhuar si udhëzues nga UNESCO në vitin 2009 ofron një dokument bazë i cili kornizon edukimin seksual dhe qasjet pedagogjike (UNESCO, 2009). Sipas standardeve të OBSh-së, edukimi holistik seksual definohet si “mësimi për aspektet kognitive, emocionale, sociale, ndërvepruese dhe fizike të seksualitetit”. I dizajnuar t’i përshtatet konteksteve dhe grupmoshave sipas kapaciteteve të perceptuara të mësimnxënies, edukimi gjithëpërfshirës seksual synon që në mënyrë progresive t’i pajisë nxënësit dhe nxënëset me informata, sjellje, qëndrime dhe aftësi për ta kuptuar dhe zotëruar seksualitetin e tyre në mënyrë përmbushëse, respektuese të përgjegjshme. Kësisoj, ai është i prirur drejt krijimit të subjekteve të cilat janë të aftë të marrin vendime të shëndosha, të vetëdijshme dhe të kënaqshme në raport me shëndetin e tyre fizik, emocional, marrëdhëniet ndërpersonale dhe seksualitetin e tyre (OBSh, 2010). Standardet konsistojnë në disa tema shtyllë: trupi dhe zhvillimi njerëzor, fertiliteti dhe riprodhimi, seksualiteti dhe sjellja seksuale, shëndeti dhe mirëqenia seksuale dhe riprodhuese, gjinia, dhuna, siguria, emocionet, marrëdhëniet, aftësitë për mirëqenie shëndetësore dhe seksuale, si dhe përcaktuesit shoqëror të seksualitetit. (OBSh, 2010; UNESCO et al., 2018).

Respektivisht, parimet kryesore të edukimit gjithëpërfshirës seksual sipas OBSH-së (2010) janë:

- I. Edukimi seksual është i përshtatshëm për moshën sa i takon nivelit të zhvillimit dhe njohurive të të rinjve dhe merr parasysh faktorët kulturorë, socialë dhe specifikë gjinorë. Ai përkon me realitetin e jetës së të rinjve.
- II. Edukimi seksual bazohet në një qasje që orientohet për nga të drejtat (seksuale dhe riprodhuese) të njeriut.
- III. Edukimi seksual bazohet në një koncept gjithëpërfshirës të mirëqenies që përfshin edhe shëndetin.
- IV. Edukimi seksual është i orientuar qartë drejt barazisë gjinore, vetëvendosjes dhe pranimi të diversitetit.
- V. Edukimi seksual fillon që nga lindja.
- VI. Edukimi seksual duhet kuptuar si aftësim i individëve dhe bashkësive dhe kështu si një kontribut për një shoqëri të karakterizuar nga dhembshuria dhe drejtësia.
- VII. Edukimi seksual bazohet në informacione shkencore të sakta.

Edukimi seksual ka për synim këto qëllime:

- I. Ai kontribuon për një klimë shoqërore që karakterizohet nga toleranca, respekti dhe të qenit i hapur ndaj seksualitetit, stileve të ndryshme të jetesës, qëndrimeve dhe vlerave.
- II. Ai nxit respektimin e larmisë dhe dallimit të gjinive, si dhe ndërgjegjësimin për identitetin seksual dhe rolet gjinore.
- III. Ai i aftëson njerëzit të marrin vendime të informuara dhe në bazë të tyre të veprojnë në mënyrë të pavarur dhe me përgjegjësi.
- IV. Ai kontribuon në ndërgjegjësimin për trupin e njeriut dhe të njohurive të mira rreth zhvillimit dhe funksioneve të tij, veçanërisht në lidhje me seksualitetin.
- V. Ai i aftëson njerëzit që të zhvillohen si qenie seksuale. Kjo do të thotë, të mësosh të shprehësh ndjenjat dhe nevojat, të përjetosh kënaqësi nga seksualiteti si dhe të zhvillosh rolin gjinor dhe identitetin seksual vetjak.
- VI. Ai jep informacione të duhura në lidhje me aspektet fizike, kognitive, sociale, emocionale dhe kulturore të seksualitetit, në lidhje me masat mbrojtëse dhe parandalimin e infeksioneve seksualisht të transmetueshme, HIV-it dhe abuzimin seksual.
- VII. Ai tregon aftësitë e nevojshme jetësore, për të përballur të gjitha aspektet e seksualitetit dhe lidhjeve dashurore.
- VIII. Ai shpërndan informacion se ku mund të merret këshillim dhe shërbime mjekësore, veçanërisht kur bëhet fjalë për probleme dhe pyetje në lidhje me seksualitetin.

IX. Ajo nxit një reflektim mbi seksualitetin dhe normat e vlerat e ndryshme për sa i përket të drejtave të njeriut, në mënyrë që secili të krijojë qëndrime kritike individuale.

X. Ai ndihmon në aftësinë për të ndërtuar lidhje dashurore (seksuale) që karakterizohen nga mirëkuptimi dhe respekti i ndërsjelltë ndaj nevojave dhe kufijve të partnerit, dhe për të patur lidhje me të drejta të barabarta. Kjo mund të ndihmojë në parandalimin e abuzimit dhe dhunës seksuale.

XI. Ai jep aftësinë për të komunikuar rreth seksualitetit, emocioneve dhe lidhjeve dhe ndihmon zhvillimin e aftësive të nevojshme gjuhësore për t'i shprehur ato.

Pra, edukimi seksual është një proces gjithëpërfshirës, i përshtatur për moshën dhe nivelin e zhvillimit të të rinjve, duke marrë parasysh faktorët kulturorë, socialë dhe gjinorë. Ai bazohet në të drejtat seksuale dhe riprodhuese të njeriut, në informacione shkencore të sakta dhe promovon mirëqenien fizike, emocionale dhe sociale. Edukimi seksual fillon që nga lindja dhe synon zhvillimin e aftësive individuale dhe kolektive, duke kontribuar për një shoqëri të drejtë, të barabartë dhe të dhembshur. Ai nxit respektin ndaj diversitetit, ndërgjegjësimin për trupin, seksualitetin dhe identitetin gjinor, si dhe aftësinë për të marrë vendime të informuara dhe të pavarura. Përmes mësimet mbi marrëdhëniet, kufijtë, kënaqësinë dhe komunikimin, edukimi seksual përgatit individët për jetën, duke ofruar njohuri për shëndetin, mbrojtjen nga infeksionet dhe abuzimi, si dhe për aksesin në këshillim dhe shërbime mjekësore.

Edukimi seksual në lëndët mësimore në shkollat e mesme të larta

Ky kapitull merr në analizë praninë dhe mënyrën se si mësohet edukimi seksual në tekstet shkollore të arsimit të mesëm të lartë përmes lëndës së biologjisë, edukatës qytetare dhe sociologjisë. Fokus i analizës janë konceptet bazë të edukimit seksual si shëndeti seksual, riprodhimi, gjinia, seksi, marrëdhëniet ndërpersonale, rreziqet që i kanosen trupit dhe normat shoqërore. Me interes për këtë kapitull janë mënyrat se si prezantohet tema e edukimit seksual, çfarë vëmendje dhe pozicioni gëzon, si dhe çfarë pikëpamjesh ideologjike afirmon. Përveç analizës veç e veç të lëndëve, përmes një vështrimi krahasues, do të pahësohen edhe ngjashmëritë, dallimet apo heshtjet të cilat i shoqërojnë këto tekste përkitazi me dimensione të caktuara të seksualitetit njerëzor.

Seksualiteti dhe biologjia e trupit

Analiza e tre teksteve mësimore në lëndën e biologjisë që përdoren në shkollat e mesme të larta tregojnë se biologjia mbetet lënda kryesore nëpërmjet së cilës edukimi seksual transmetohet. Fokus i qendror i lëndës përqendrohet të sistemi riprodhues, duke ofruar njohuri ndër-speciesh për proceset dhe konceptet kyçe të riprodhimit. Qasja e cila i dominon të tre librat e analizuar është qasja biologjiko-mjekësore e cila i shpjegon fenomenet e riprodhimit dhe seksualitetit në masë të madhe të izoluar nga ambientet e tyre shoqërore.

Në analizë krahasimore, tema e edukimit seksual vjen duke zënë më shumë vend në libra nga nivelet. Në librin e biologjisë së klasës së dhjetë, edukimi seksual nuk është aspak prezent, pasi përmbajtja e lëndës fokusohet kryesisht në procese të tjera biologjike. Tek në librin e klasës njëmbëdhjetë fillon trajtimi i përmbajtjes që ndërlidhet me seksualitetin. Kapitulli i fundit i librit, i titulluar “Edukimi shëndetësor” prezanton çështjet e pjekurisë seksuale, sëmundjeve seksualisht të transmetueshme dhe kontracepsionit. Megjithatë, këtu seksualiteti shfaqet kryesisht si rrezik, jo si pjesë integrale e mirëqenies njerëzore. Diskursi dominues është ai i frikës:

Moskryerja e marrëdhënieve seksuale është e vetmja metodë 100% e sigurt e shmangies së shtatzënisë së padëshiruar. Në qoftë se nuk kryeni marrëdhënie seksuale, atëherë nuk ekziston asnjë mundësi e bashkimit të vezës me spermatozoidin, pra e fillimit të shtatzënisë.

(Biologji, klasa 11, f.127)

Formulime të tilla e vendosin maturimin në qendër të moralitetit trupor, duke e zhvendosur edukimin seksual nga një mjet fuqizimi në një mjet disiplinimi. Brenda këtij kuadri, trupi femëror shfaqet si terren i rrezikut dhe përgjegjësisë, ndërsa trupi mashkullor mbetet aktiv, agjent dhe pothuajse jashtë rrezikut.

Tutje, barra e kontrollit të shtatzënieve dhe lindjeve del dukshëm e gjinizuar. Në përmendjen e kontraktivëve, përmenden gjithësej gjashtë lloje të kontrativëve, përkatësisht ata gojorë, diafragmat, kondomët për meshkuj, kondomët për femra, spermicidi, sterilizimi (Biologjia, klasa 11, f. 127-128). Nga të gjitha metoda dhe mjete, vetëm njëri nga to i përshkruhet djemve, ndërsa të tjerat vajzave. Për shembull, kur flitet për sterilizimin, përkatësisht mbylljen e gypit të fallopit, teksti askund nuk e përmend edhe opsionin e vasktomisë, që është operacion sterilizues mashkullor. Asimetria ligjërimore që e shoqëron prezantimin e sterilizimit dhe kontrollin, i bën trupat femëror dukshëm më të nënshtrueshëm ndaj ndërhyrjeve, ndërsa atë mashkullor e bën të padukshëm dhe ta paditur. Kjo mënyrë e të prezantuarit të trupit femëror në raport me kontroll të lindjeve e përforcon idenë se trupi femëror duhet të jetë fusha kryesore e ndërhyrjes

dhe përgjegjësisë, duke e përjashtuar agjencinë dhe trupin mashkullor nga përgjegjësia. Më tej, kur listohen “të metat” e kontraceptivit hormonal, teksti nuk saktëson efektet anësore që shkaktojnë ato. Literatura tregon se janë vërejtur se çrregullime emocionale dhe shëndet mendor te personat që i përdorin këta kontraceptivë (Littlejohn, 2013; Simmons et al., 2019).

Libri i klasës së dymbëdhjetë, i cili ka një volum më të madh se librat e mëparshëm, trajton çështjet e seksualitetit përmes disa kapitujve të ndarë tematikisht. Megjithatë, mbulimi i edukimit seksual në këtë libër mbetet i kufizuar dhe shpesh sipërfaqësor, duke mos ofruar një trajtim të integruar dhe gjithëpërfshirës të çështjeve që lidhen me seksualitetin dhe diversitetin. Temat e përfshira përfshijnë anatominë seksuale, veprimtarinë seksuale, mbrojtjen, orientimin seksual, konceptet e marrëdhënieve seksuale të shëndetshme, sëmundjet seksualisht të transmetueshme dhe kontracepsionin. Një kapitull i veçantë i kushtohet normave gjinore, që duket si një përpjekje për të trajtuar aspektet shoqërore të seksualitetit, por trajtimi mbetet i kufizuar dhe fragmentar. Përfshirja e koncepteve si “normat gjinore”, “orientimi seksual” dhe referencat ndaj përkufizimit të OBSH-së për seksualitetin duket si një hap pozitiv, por nuk mjafton për të sfiduar binaritetin tradicional “vajzë/djalë”, i cili qëndron si strukturë bazë e kapitujve. Përveç kësaj, nuk ka përmendje të personave LGBTQ+, ndërsa seksualiteti i personave me aftësi të kufizuara përmendet vetëm si një “çështje e veçantë” dhe jo si pjesë e diversitetit të gjerë trupor. Kjo qasje thekson një trajtim të fragmentuar dhe normativ të seksualitetit, ku disa grupe dhe identitete mbeten jashtë fokusit, duke reflektuar një perspektivë konservatore dhe të kufizuar shoqërisht.

Në pjesën që trajton seksin dhe aspektet biologjike, libri nuk saktëson asnjëherë termat që lidhen me individët që lindin me të dy kromozome seksuale. Përmendja e tyre pa një shpjegim të qartë të konceptit “interseks” shënon një mungesë të dukshme në ofrimin e njohurive që adresojnë kompleksitetin e realitetit biologjik jashtë kategorive tradicionale të binaritetit gjinor. Kjo mungesë e sqarimit dhe emërimit përveçse një boshllëk terminologjik, pasqyron edhe një diskurs hegjemonik biologjik që riprodhon esencializmin, ku trupat dhe identitetet seksuale paraqiten si dy kategori të natyrshme dhe të pakushtëzuara. Në këtë paradigmë, rolet seksuale paraqiten të paracaktuara: trupat mashkullorë mbajnë një funksion aktiv dhe dominant, ndërsa trupat femërorë pozicionohen si pasivë dhe të mbrojtur. Çdo përjashtim nga ky model binar mbetet i paemërtuar dhe i padukshëm, duke e kufizuar kuptimin e nxënësve/eve për diversitetin biologjik që e sheh devijimin nga norma tradicionale si anomali.

Kapitulli mbi “normat gjinore”, i vendosur si kapitull i fundit pas njësisë për mjedisin, e zhvendos diskursin e gjinisë nga fushë sociale-politike në një hapësirë periferike, që e lë në skaj të përvojës njerëzore. Mungesa e gjuhës së fuqizimit – e konceptit të trupit si e drejtë, e kënaqësisë si pjesë e shëndetit seksual e bën edukimin seksual një diskurs të moralizuar dhe të kontrolluar nga autoriteti familjar e institucional. Nxënësi/a nuk shihet si subjekt me agjenci trupore, por si objekt që duhet të mësojë rregullat e sjelljes “të shëndetshme”.

Tutje, interpretimi i proceseve riprodhuese dhe përgjegjësiwe shoqërore shfaqet përmes nuancave të gjinizuara. Gjuha është kryesisht aktive kur përshkruhen aktivitetet e gjenitaleve mashkullore, ndërsa pasive kur përshkruhen gjenitalet femërore, duke krijuar një hierarki diskursive të qartë. Përgjegjësia dhe mbrojtja i atribuohen kryesisht trupit femëror, duke e pozicionuar atë si vulnerabël dhe si terren rreziku, ndërsa trupi mashkullor mbetet agjent aktiv dhe relativisht i mbrojtur. Kjo strukturë gjuhësore riprodhon një trajtim historik të trupit femëror si objekt kontrolli, duke e medikalizuar dhe mbikëqyrur në mënyrë disproporcionale. Në këtë mënyrë, pritshmëritë për shëndetin, përgjegjësinë dhe normat gjinore konsolidohen në nivel biologjik dhe shoqëror, duke fuqizuar një diskurs që lidh moralin dhe kontrollin me trupin dhe rolet gjinore.

*Abstenimi nga marrëdhënia seksuale është mënyra më e sigurt për të parandaluar
fekondimin.*

(Biologji, klasa 12.)

Abstenimi nga marrëdhënia seksuale i bën jehonë qasjes konservatore e cila e sheh shmangien e marrëdhënieve seksuale si metodën e vetme të sigurt për parandalimin e shtatzënisë. Duke bërë kështu, teksti e redukton seksin në penetrim vaginal nga njëra anë, dhe në anën tjetër në një çështje rreziku dhe përgjegjësie, duke e paraqitur trupin dhe dëshirat si të rrezikshme dhe të menaxhueshme vetëm përmes kontrollit strikt. Kjo qasje heq nga diskutimi marrëdhëniet tjera seksuale dhe aspektet e kënaqësisë seksuale, duke i dhënë zë një diskursi moralizues dhe kontrollues, që në vend se të përdorë gjuhë edukuese, fton në evitim.

Për ta përmbledhur, lënda e biologjisë përqendrohet kryesisht në trupin dhe sistemin riprodhues, duke e izoluar seksualitetin nga konteksti shoqëror dhe emocional. Në shkallë të ndryshme, tekstet e paraqesin seksualitetin kryesisht si rrezik, duke e lidhur kryesisht me përgjegjësinë dhe kontrollet mbi trupin femëror, ndërsa trupin mashkullor e lënë të abstrahuar nga përgjegjësia dhe kontrolli. Kapitujt mbi seksualitetin dhe orientimin seksual mbeten sipërfaqësorë, duke përjashtuar diversitetin e personave LGBTIQ+. Diskursi i tekstet promovon esencializmin gjinor dhe moralizimin, duke i zhvendosur trupin dhe seksualitetin nga një hapësirë fuqizuese në një hapësirë të kontrollueshme dhe menaxhueshme.

Seksualiteti dhe shëndeti nga thjerrëzat sociologjike

Në kapitullin 8 të tekstit të sociologjisë për klasën e 11-të, ku trajtohen familja, martesë, seksualiteti dhe gjinia, seksualiteti prezantohet kryesisht në shërbim të krijimit të familjes, duke e lidhur intimitetin dhe marrëdhëniet seksuale me pritshmëritë heteronormative. Megjithatë përmendet martesë queer, gjuha që përdoret është stigmatizuese dhe jo përfshirëse, duke sinjalizuar një qëndrim moralizues dhe një hierarki të pranueshmërisë sociale. Po ashtu, teksti trajton edhe fenomenet e abuzimit seksual, brenda familjes dhe ndaj fëmijëve, duke i paraqitur ato si devijime nga norma. Një aspekt teorik i kapitullit është dallimi mes seksit dhe gjinisë, ku seksi përshkruhet si një dhunti biologjike e pandryshueshme, përjashtuar ndërhyrjet kirurgjikale, ndërsa gjinia prezantohet si e mundur dhe e modifikueshme përmes veprimeve sociale, politike dhe kulturore (f.120). Megjithatë, teksti nuk shpjegon qartë se si ndodh kjo modifikim, duke lënë të paqartë përvojën e personave trans dhe mënyrat praktike të artikullimit të identitetit gjinor. Për më tepër, orientimi seksual dhe identiteti gjinor përzihen në mënyrë diskursive, duke mos i dhënë nxënësve kuptueshmërinë e dallimeve midis dëshirës, orientimit dhe vetëidentifikimit gjinor. Kjo qasje krijon një diskurs që mbështet normat heteronormative dhe redukton kompleksitetin e identiteteve dhe përvojave seksuale, duke u fokusuar më shumë tek riprodhimi dhe marrëdhëniet familjare sesa tek diversiteti seksual dhe njohuritë për përfshirje dhe respekt për të gjitha identitetet.

Një qenie e socializuar në mënyrë korrekte, në fillim të shek. XXI jo vetëm që do të dijë që ekzistojnë dy sekse, që me të vërtetë nuk mund t'i ndërrosh (përfshijë ndërhyrjet moderne mjekësore lidhur me ndryshimet e mundshme të organeve seksuale) dhe, rrjedhimisht, edhe dy lloje rolesh gjinore që klasifikohen sipas seksit e që janë fakte tipike kulturore, por duhet të dijë që ekzistojnë edhe orientime të tjera seksuale, të kundërta me seksin natyror, siç janë homoseksualiteti dhe biseksualiteti.

(Sociologjia, kl.11, f.123).

Në tekstin e sociologjisë për klasën e 11-të, kapitulli “Familja, martesë, seksualiteti dhe gjinia” e vendos seksualitetin në funksion të riprodhimit shoqëror përmes institucionit të familjes dhe martesës. Ky kornizim e kufizon seksualitetin në dimensionin e tij heteroseksual dhe prokreativ, duke e përjashtuar kënaqësinë, dëshirën apo autonominë trupore si aspekte legjitime të përvojës seksuale. Diskursi i tillë përforcon atë që teoricienet feministe si Adrienne Rich dhe Gayle Rubin e kanë quajtur “detyrim heteroseksual”, një sistem që e lidh trupin e gruas dhe seksualitetin në mënyrë të pandashme me familjen dhe nënshtrimin ndaj rolit

riprodhues. Edhe pse në tekst përmendet “martesa queer”, ajo trajtohet me një gjuhë stigmatizuese, që e shënjon si devijim nga “seksualiteti natyror”. Kjo tregon se përfshirja e diversitetit seksual është më shumë simbolike sesa emancipuese: një formë “tolerimi diskursiv” që e konfirmon, në vend që të sfidojë, normën heteroseksuale.

Teksti i klasës së njëmbëdhjetë përfshin gjithashtu dallimin midis seksit dhe gjinisë, duke pohuar se seksi është “i pandryshueshëm” ndërsa gjinia “e modifikueshme përmes veprimit social, politik dhe kulturor”. Në lexim të parë, kjo duket si një hap drejt kuptimit bashkëkohor të të konstruktit të gjinisë.

Megjithatë, kufizimi që vendos tek “përjashto ndërhyrjet kirurgjikale” dhe mungesa e çdo reference ndaj përvojës transgjimore tregojnë se ky dallim shërben më shumë për të riafirmuar biologjizmin sesa për ta sfiduar atë. Anipse përmend ndryshueshmërinë, ajo e zhvesh atë nga subjektet reale që e mishërojnë atë sic janë personat trans, duke e bërë “modifikimin” një koncept abstrakt, jo një realitet trupor dhe politik. Për më tepër, teksti është i paqartë dhe përzier identitetin gjinor me orientimin seksual, një ngatërrim që e errëson kuptimin e diversitetit dhe riprodhon stereotipe.

Ndërsa në tekstin e klasës së dymbëdhjetë, aspekte të caktuara të seksualitetit si gjinia dhe trupi në kuptimin fizik zhvendosen nga fusha e marrëdhënieve në atë të diskriminimit dhe shëndetit socio-mjekësor. Edhe këtu, binariteti gjinor mbetet mbizotërues, ndërsa trajtimi “mjekësor” ofron informacione të shkurtra mbi identitetet, grupet e marginalizuara, dhe ndikimin që kanë identitetet dhe pozitat tona socio-ekonomike në mirëqenien fizike. Diskursi mbetet i ngarkuar me tension midis modernitetit në dukje dhe konservatorizmit në sfond.

Edukata qytetare dhe edukimi i munguar seksual

Edukata qytetare shoqërohet me një boshllëk të madh të dijeve mbi edukimin seksual dhe shëndetin riprodhues. Në përmbajtjen e librave të edukatës qytetare për klasat e dhjeta, njëmbëdhjeta dhe dymbëdhjeta, çështjet që lidhen me seksualitetin trajtohen në mënyrë fragmentare dhe shpesh reduktohen në aspekte të ngushta të “sjelljeve të dëmshme për shëndetin”. Në klasën e dhjetë, referenca kryesore mbetet në marrëdhëniet e pambrojtura seksuale të cilat përmenden vetëm si rrezik fizik për trupin, duke u futur në të njëjtin grup me duhanin, alkoolin dhe mungesën e aktivitetit fizik. Kjo qaje lë jashtë diskutimit dhe trajtimit pa u aspektet emocionale, etike apo sociale të seksualitetit. Në klasën e njëmbëdhjetë, nuk ka fare përmbajtje për seksualitetin. Ndërsa, në klasën e dymbëdhjetë, temat mbi diskriminimin trajtohen në mënyrë të përgjithshme. Në format e listuara të diskriminimit të cilat i gjejmë formulimit kushtetues, mungon orientimi seksual si një nga kategoritë e mbrojtura nga diskriminimi me kushtetutë dhe ligj.

Thënë përmbledhtazi, tekstet obligative të analizuara më lart nuk i pajisin nxënësit dhe nxënëset me dije të mjaftueshme, të sakta dhe të ndjeshme ndaj aspekteve shoqërore dhe politike të seksualitetit. Ndonëse, të gjithë tekstet janë botuar pas reformave kurrikulare, ato punojnë për t’iu përgjigjur objektivave kurrikulare të të nxënit që i përgjigjen Individit të shëndoshë dhe qytetarit të përgjegjshëm. Përkundër ndërhyrjeve të cilat japin disa nuanca të gjithëpërfshirjes, artikulimet shpesh janë konfliktuoze, të paqarta, vaktësisht të elaboruara, ose edhe të paraqitura njëanshëm. Pra, mund të përfundohet se edukimi që ofrohet nëpërmjet këtyre teksteve udhëzohet nganjë ekonomi konservatore seksuale, që afirmon hierarkinë shoqërore si normë, duke ndërtuar në nivele të ndryshme qenësi tjera, të cilat prapë mbesin diskursivisht anësore, dhe deri diku, devijim nga normalja. Tekstet qeverisen nga pikëpamje moralizuese e seksit. Ato ofrojnë një hapësirë tejet të kufizuar për nxënësit/et që të analizojnë në mënyrë kritike supozimet gjinore në shëndetin riprodhues. Kështu, mund të përfundohet se materialet mësimore mbeten kryesisht brenda një kornize

tradicionale dhe biologjike, ku rolet dhe përgjegjësitë gjinore paraqiten kryesisht si të natyrshme dhe të pandryshueshme.

Edukimi gjithëpërfshirës seksual përmes doracakëve

Në këtë kapitull, analizës i nënshtrohen të tre doracakët për mësimdhënës të cilët janë dizajnuar për të tre ciklet e arsimit parauniversitar klasët 1-5; 6-9; dhe 10-12. Anipse përqendrimi parësor i hulumtimit është niveli i shkollimit të mesëm të lartë, në këtë pjesë, subjekt analize janë bërë edhe të dy doracakët për nivele paraprake. Vendimi për t'i përfshirë të tre doracakët që janë aplikuar në mënyrë fakultative në arsimin parauniversitar, ka qenë për ta pasur më të strukturuar analizën e projektit të futjes së edukimit gjithëpërfshirës seksual në shkolla. Për më tepër, duke qenë se doracaku për mësimdhënës për ciklin 1-5 është shndërruar në burim dezinformimi për fushatat sulmuese ndaj edukimit seksual të cilat diskutohen më lart, një shqyrtim kritik, qet në dritë një analizë të mirëbazuar në evidenca shkencore dhe literaturë relevante. Tekstet do të analizohen përkitazi me kodet e paravendosura, siç janë definuar në kapitullin e metodologjisë, për të analizuar se çfarë kuptimesh mbartin konceptet dhe definicionet që transmetohen nëpërmjet këtyre doracakëve. Strukturimi i analizës do të shtrohet përkitazi me nivelet, duke filluar nga cikli fillor, për të vazhduar te ai i mesëm i ulët dhe për të përfunduar me ciklin e mesëm të lartë.

Analiza diskursive e doracakut “Edukimi seksual dhe shëndeti riprodhues: Trupi im, ndjenjat dhe familja”

Doracaku për mësimdhënës “Edukimi seksual dhe shëndeti riprodhues: Trupi im, ndjenjat dhe familja” është dizajnuar si material mbështetës për t'u integruar nga mësimdhënësit brenda programeve të lëndëve Njeriu dhe natyra, Shoqëria dhe mjedisi, si dhe Edukata fizike, sportet dhe shëndeti. Organizimi i mësimin bëhet duke identifikuar temat që lidhen me edukimin seksual në secilën nga këto lëndë dhe duke i lidhur ato me rezultatet e të nxënësve (MAShTI, 2021a).

Siç përcaktohet në hyrje, doracaku për klasat 1-5 synon të ofrojë njohuri kyçe për zhvillimin personal, familjar dhe shoqëror të nxënësve, duke i përshtatur temat sipas moshës. Ai nis me eksplorimin e trupit të njeriut, pjesëve të tij dhe mënyrave për të ruajtur shëndetin personal. Më pas, trajtohen ngjashmëritë dhe dallimet ndërmjet njerëzve, roli i familjes dhe ndryshimet që ajo përjeton me kalimin e kohës. Doracaku thekson gjithashtu pastërtinë, kujdesin për mjedisin dhe ndërtimin e marrëdhënieve të shëndetshme me prindërit, shokët dhe personat e tjerë mbështetës. Pjesë të veçanta ndihmojnë nxënësit të kuptojnë emocionet, nevojat dhe dëshirat e tyre, si dhe mënyrën e adaptimit gjatë pubertetit. Aktivitetet praktike në klasë fokusohen te miqësia, dashuria, siguria personale dhe përgjegjësitë brenda familjes dhe komunitetit, duke mundësuar një zhvillim të integruar dhe të ekuilibruar emocional dhe social të nxënësve.

Marrë në përgjithësi, gjuha e doracakut përfshin terminologji të përshtatur për moshën e fëmijëve që targeton, duke dekonstruktuar në mënyrë të thjeshtuar tema të cilat shihen relevante nga hartueset dhe hartuesit për atë grupmoshë. Gjykuar nga perspektiva e ngarkesave vlerore, temat që ndërlidhen me trupin, familjen, marrëdhëniet shoqërore dhe përgjegjësitë ndaj vetes, të tjerëve dhe mjedisit shoqërohen në përgjithësi me qasje pozitive.

Duke i prezantuar në mënyrë afirmative marrëdhëniet dhe qasjet që gjyohen të shëndetshme, doracaku priret në nxitjen e fëmijëve për vetënjuhje dhe një cytje drejt qëndrimeve, sjelljeve dhe veprimeve të shëndetshme.

Megjithatë, në disa pika, teksti paraqet tension pikëpamjesh, shpjegime të ngushta dhe në disa raste edhe keqformulime, të cilat lënë hapësirë për keqinterpretime. Marrë në përgjithësi, gjuha e tekstit dhe përfaqësimi i individëve, detyrave dhe përgjegjësisë është në masë të madhe e gjinizuar. Analiza e tekstit dhe paraqitjes vizuale tregon se vajzave dhe djemve, dy gjinitë e përkufizuara në doracak, iu prezantohen sjellje dhe detyra stereotipike. Shpesh përgjatë tekstit, vajzat dhe nënat paraqiten në detyra kujdesi dhe pastrimi, ndërsa djemtë dhe baballarët mungojnë nga fotografitë ku mësohet për higjienën dhe kujdesin ndaj të tjerëve dhe mjedisit. Këto modele të detyrave përçojnë mesazhe pedagogjike që i normëzojnë rolet gjinore, edhe brenda mjediseve edukative ku informacionet merren shpesh të pakontestueshme.

Doracaku punon vazhdimisht në ndërtimin diskursiv të vajzave dhe djemve nëpërmjet dallimeve biologjike dhe stereotipave gjinor. Në doracak ndarja kryesore është ajo djalë/vajzë që del si natyrore, të pandryshueshme, e lidhur drejtpërdrejt me riprodhimin që zgjatohet edhe në detyrat shoqërore që vajzave dhe djemve iu përshkruhen. Doracaku në kapitullin e dedikuar për klasën e dytë thekson:

Mësuesi mund t'i kërkojë fëmijëve të diskutojnë dhe konkludojnë se 1) burrat dhe gratë (djemtë dhe vajzat) edhe pse organet gjenitale i kanë të ndryshme, megjithatë ata funksionojnë në mënyrë të ngjashme (vajzat bëhen nëna dhe djemtë bëhen baballarë kur rriten), 2) organet gjenitale janë pjesë private të trupit – askush përveçse ju nuk mund të vendosni për to, 3) trupi i të gjithëve është unik dhe i mirë

(f.45)

Duke i ndërtuar si biologjikisht të kundërt, doracaku shkon drejt afirmimit se destinacioni i trupave është riprodhimi dhe se rolet gjinore të lidhura me prindërinë janë esenciale e jo sociale. Kështu, trupi riprodhues iu prezantohet nxënësve si normë dhe ideal social. Ndonëse prezantimi i disa llojeve të familjeve është ndërhyrje që ofron më shumë hapësirë eksplorimi modelesh, narrativa udhëzon fëmijët të mendojnë për marrëdhëniet sociale përmes prizmit të familjes heteronormative si njësi e natyrshme, modelet tjera paraqiten si përjashtime dhe si realitete jo të barabarta.

Më tej, në një pjesë tjetër brenda kapitullit për klasën e tretë, vazhdon:

Pra, kur fëmijët pyesin: “A mund t'i ketë një familje dy nëna?” një përgjigje sugjeruese është: “Po, disa familje mund t'i kenë dy nëna, një nënë, asnjë nënë, apo edhe shumë nëna, përfshirë këtu gjyshërit, prindërit birësues, hallat dhe xhaxhallarët etj. Është dashuria ajo që e bën një familje – ashtu si në familjen tonë.

Këtu teksti është i paqartë lidhur me përkufizimin e strukturës familjare që përmend kur përgjigjet se mund t'i ketë një familje dy nëna. Familja me dy nëna mund të interpretohet në mënyra të ndryshme. Në njërin anë, ajo mund të nënkuptojë një familje queer, ku dy nënat janë prindër të së njëjtës gjini. Në anën tjetër, mund të shënjojë familjen e gjerë ose edhe struktura poligjinike, ku babai është i martuar me më shumë se një grua. Paqartësia e hapë tekstin ndaj interpretimeve të ndryshme që mund t'i ketë mësimdhënësi/ja e që lë dukshëm hapësirë që në veprim të hyjnë perceptimet individuale mbi përrëjen e familjes.

Ligjërimi mbi trupin shpërfaqë tendenca kundërshtuese. Kur flitet për dukjen ose perceptimin, doracaku insiston në perceptim pozitiv për të gjithë trupat, duke nxitur kështu vlerësim dhe respektim të të gjithë trupave. Mirëpo, teksa lëvizë drejt menaxhimit të trupit, ligjërimi që e ndjellë atë e prezanton trupin si një kategori të ndarë, të kontrollueshëm dhe të disiplinueshëm qysh në moshë të hershme.

Trupi ndërtohet parësisht si entitet biologjik i shënuar nëpërmjet organeve gjenitale, që më pas i nënshtrohet regjimeve të ndryshme shoqërore.

Në një ushtrim të dizajnuar për fëmijët e klasës së parë që synon t'ua mësojë fëmijëve respektin për diversitetin, i cili është i paqartë dhe ndërton lidhje problematike mes performimit dhe ngacmimit. Ushtrimi shkon si vijon:

Përshkrimi i aktivitetit:

Nxënësit ngjyrosin rrobat e larjes të vajzës dhe të djalit në figurën e mëposhtme (nëse fëmijët e identifikojnë gjininë me ngjyra në zhvillim një diskutim të shkurtër për ta evituar lidhjen e ngjyrës me gjini).

Mësuesi tregon qëllimin e aktivitetit duke i ndihmuar ata të kuptojnë arsyen se pse mbulohen pjesët intime të trupit dhe e orienton bisedën duke i informuar indirekt nxënësit se dallojnë organet gjenitale të vajzave dhe të djemve.

Pyesim nxënësit: -Përse i mbulojmë disa pjesë të trupit tonë? -Si duhet të reagojmë kur dikush na ngacmon? U tregojmë se duhet t'i drejtohem dikujt që i besojmë - Një të rrituri të besueshëm

(f.18).

Përkrah mesazhit të pranueshmërisë së diversitetit dhe autonomisë trupore, ushtrimi është i paqartë se për çfarë lloj ngacmimi bëhet fjalë. Ndërlidhja në mes të mbulimit të organeve gjinitale dhe ngacmimit është e pashpjeguar dhe problematike. Ky lloj formulimi lë hapësirë që veshja dhe ngacmimi të vendosen në një raport shkak-pasojë që përçon një mesazh moralizues dhe normalizues të ngacmimeve që mund t'i ndodhin trupave të fëmijëve. Tutje, një lidhje e tillë hapë mundësinë që përgjegjësia për ngacmimet t'i bijnë atyre që i përjetojnë gjë që është e dëmshme dhe e rrezikshme. Një frazim i tillë, krijon konfuzion dhe rrezikon të rrënojë që në moshë të hershme normat patriarkale që fajësojnë të ngacmuarit/at dhe të kontribuojë në turpërim të trupave dhe sjelljeve të caktuara.

Disiplinimi i trupit të fëmijëve vazhdon edhe në kapitujt vijues. Në njësinë “Unë, shkolla dhe bashkëmoshatarët” për klasën e pestë, doracaku vazhdon me definimin e trupit nëpërmjet një gjuhe që e paralajmëron rrezikun si të afër-gjendshëm. Këtu, seksualiteti trajtohet kryesisht përmes një diskursi të rrezikut, përfshirë këtu presionin e shoqërisë, drogën, pubertetin, abuzimin, konfliktet mes bashkëmoshatarëve.

“Nxënësi/ja:

Identifikon situatat e abuzimeve seksuale, mënyrat e shmangies dhe di ku të kërkojë ndihmë”

(f.128)

Përderisa teksti punon të trajtojë sigurinë e fëmijëve si një temë padyshim e rëndësishme, njëkohësisht edhe funksionon në një prodhim ligjërimit të seksualitetit dhe trupit si potencial dhune. Duke mos ofruar informacione dhe koncepte më proaktive, më respektuese dhe transformuese si koncepti i pëlqimit, krahas pedagogjisë së evitimit, gjuha e përdorur prodhon trupa vigjilentë dhe të frikësuar. Më tej, mungesa e prezantimit të duhur të çështjeve strukturore, bën që dhuna të reduktohet në një sjellje individuale e cila mund të jetë e kudogjendur. Një qasje e tillë e individualizon dhe thjeshton si dhunën, po ashtu edhe vendosë barrë të padrejtë mbi fëmijët të cilët sipas tekstit, duhet mësuar se si ta evitojnë dhunën. Ky kornizim i dhunës dhe taktikave të evitimit shënon vetëm një ndërhyrje ad hoc që mëton të pajisë fëmijët me njohuri dhe aftësi për të manovruar me një fakt të mirëqenë.

Duke bërë kështu, kjo pedagogji mësimi, normëzon taktikat e evitimit në vend të një balancimi të përgjegjesisë që del përtej tyre, duke sugjeruar gatishmëri për mbrojtje në çdo moment.

Epistemologjia e frikës e cila e përcjellë tekstin në disa pika kritike të dijeve për trupin, integritetin, seksualitetin dhe mirëqenien e fëmijëve i pajisë fëmijët me aftësi kundrejt një bote të rrezikshme. Apeli në kontroll dhe vetërregullim të fëmijëve mund t'i kontribuojë kuptimit të seksualitetit përmes logjikës së rrezikut që në mosha të hershme, duke i ngarkuar ata me barrën e mbajtjes së trupit të sigurt. Një qasje e tillë bjen qëndron në tension me parimet e OBSH-së (2010) që fton për një qasje më pozitive ndaj seksualitetit. Në këtë logjikë të bazuar në frikë, subjektet duhet t'i nënshtrohen vigjilencës, dhe trupat nuk shihen aq burime të kënaqësisë dhe vetëzhvillimit, sa zona të rrezikut që duhet ruajtur.

Në fund, anipse doracaku e ruan në pjesën dominuese një linjë të prezantimit të trupave, rrëfimit dhe marrëdhënieve nga perspektiva e trupit të aftë, në një ushtrim të dizajnuar për nxënësit/et e klasës së katërt, hyn në diskutim çështja e aftësisë trupore.

Aktiviteti 1

Shoqëruesi i të verbërit

Qëllimi: Nxënësit të mund t'i kuptojnë konceptet e lehtësimit të një aktiviteti. Përshkrimi: U thoni nxënësve që ta gjejnë një partner me të cilin nuk janë shumë të afërt. (Jo shokun/shoqen e tyre më të ngushtë.) Në secilin çift, njërit i duhet të veprojë si i verbër (ose t'i mbajë sytë e mbyllur), dhe tjetrit si shoqëruesi i të verbërit. Shoqëruesi i të verbërit mund të bëjë me të verbërin çfarë të dojë për rreth 5 minuta dhe pastaj ata i shkëmbejnë rolet. Pasi që kalojnë edhe pesë minuta të tjera, nxënësit ndalojnë dhe fillojnë të tregojnë se si janë ndjerë në secilin nga rolet. Përshtypjet e tyre mund të përmbledhen në një fletë letrë ose në tabelë me qëllim që të ketë më shumë diskutime në lidhje me cilësitë pozitive të komunikimit dhe të lehtësimit.

Shënim: Ky aktivitet ndihmon në rritjen e ndërveprimit midis nxënësve dhe u jep atyre mundësinë që të reflektojnë ndaj mënyrave të ndryshme të komunikimit, ndjenjave të tyre dhe bashkëveprimit midis njerëzve. P.sh.: disa shoqërues mund të reagojnë në mënyrë të ashpër ndaj të verbërve që shoqërojnë, të tjerë mund t'i trajtojnë ata sikur të ishin fëmijë ndërsa të tjerët mund t'i nënvlerësojnë ata krejtësisht. Mësuesi/ja (që në këtë rast është në rolin e lehtësuesit) i argumenton këto sjellje të nxënësve që e luajnë rolin e shoqëruesit, me aftësinë e tyre si "lehtësues".

(f.107)

Analizuar për nga aspekti i artikulimit gjuhësor, ushtrimi ka mangësi shpjeguese gjuhësore dhe në disa pika mund të shkaktojë konfuzion lidhur me qëllimin e synuar të ushtrimit. Megjithatë, futja në diskutim e aftësisë së kufizuar në klasë shënon një lëvizje pozitive drejt jetësimit të një mjedisi gjithëpërfshirës, respektues dhe të angazhuar në rritjen e mirëqenies së gjithësecilit/ës. Mirëpo, kur analizohet nga një thjerrëz kritike, prapë perspektiva e cila e ushqen ushtrimin mbetet një perspektivë e privilegjuar e trupit të aftë i cili mbetet subjekti përcaktues i pranimit, apo mospranimit. Qendërzimi i subjekteve në raport me trupat tjerë në mënyrën e përfaqësuar rrezikon vazhdimin e tjetërsimit të trupave me aftësi të kufizuar si devijim nga norma për të cilët duhet treguar empati individuale, në vend të reflektimeve shoqërore.

Përveç këtij ushtrimi, trupaftësia nuk përmendet ose ndërthuret me identitete tjera kur flitet për dimensione të seksualitetit, duke e çkapur atë diskursivisht nga kapacitete, karakteristika dhe ndërveprime seksuale.

Për ta përmbledhur, mund të përfundohet se përgjatë doracakut vërehet një qasje ambivalente ndaj edukimit seksual në klasat 1-5, duke ofruar njohuri të rëndësishme për trupin, familjen dhe marrëdhëniet sociale, por duke ruajtur tensione dhe paqartësi që mund të ndikojnë negativisht në perceptimet e fëmijëve. Nga njëra anë, doracaku nxitë vlerësimin e diversitetit, autonominë trupore dhe respektin ndaj të tjerëve, duke e integruar edukimin seksual në lëndët e ndryshme dhe duke propozuar aktivitete afirmative dhe praktike. Nga ana tjetër, përqendrimi të trupi i perceptuar si i aftë si subjekt seksual, përshkrimi i ngacmimit dhe lidhja e drejtperdrejtë me menaxhimin e trupit, mungesa e prezantimit të konceptit të pëlqimit dhe fokusimi kryesisht te biologjia riprodhuese dhe rolet gjinore esenciale përforcojnë hierarkitë shoqërore dhe rolet gjinore. Socializimi përmes frikës që e përcjellë doracakun në disa pika kyçe rrezikon ta keqprezantojë dhunën nga një problem sistemik, në një rrezik të natyralizuar dhe të individualizuar. Duke bërë kështu, tekstin ndërton një konflikt ligjërimesh që bjen ndesh me një qasje pozitive dhe edukuese të cilën e mëton në hyrje të saj.

Analiza diskursive e doracakut: Edukimi seksual dhe shëndeti riprodhues: Puberteti, dashuria dhe relacionet për klasët 6-9

Sikurse në ciklin fillor, edhe në klasat 6-9, doracaku për mësimdhënës nuk paraqitet si një tekst për një lëndë të veçantë, por përfshihet si pjesë integrale e lëndës së biologjisë, ku trajtohen tema që lidhen me shëndetin riprodhues dhe aspektet e seksualitetit. Siç udhëzon teksti në fillim, është e rëndësishme që përmbajtjet dhe rezultatet të harmonizohen edhe me lëndët e tjera, si Edukata qytetare apo Edukata fizike, sportet dhe shëndeti, pasi disa rezultate mbivendosen (MASHTI, 2021b). Kjo bashkëpunim ndër-lëndor pasuron procesin mësimor dhe mundëson arritjen më efektive të kompetencave të përcaktuara në Kurrikulën e Kosovës për arsimin e mesëm. Integrimi i këtyre lëndëve siguron një trajtim më të plotë të dimensioneve sociale, të cilat secila lëndë i qaset nga perspektiva e vet, duke kontribuar në një mësimdhënie më gjithëpërfshirëse. Për adoleshentët, edukimi seksual përfaqëson një komponent të domosdoshëm për zhvillimin e shëndetit riprodhues dhe seksual, duke ofruar njohuri mbi trupin dhe funksionet e tij, si dhe aftësi për të marrë vendime të përgjegjshme dhe të informuara (MASHTI, 2021b).

Marrë në përgjithësi, doracaku paraqet një bazë të rëndësishme që iu ndihmon nxënësve/eve përkitazi me zhvillimin e tyre psiko-fizik. Doracaku promovon mirëqenien fizike, mendore dhe sociale të nxënësve, duke i pajisur me njohuri të sakta për pubertetin, shëndetin riprodhues, higjienën, ushqimin dhe aktivitetin fizik. Më tej, krahas njohurive biologjike, theksohet edhe zhvillimi i shkathtësive jetësore dhe i vetëbesimit për vendimmarrje të shëndetshme dhe të përgjegjshme të nxënësve/eve. Për nga ana e metodologjisë pedagogjike, udhëzuesi e qet nxënësin/en në qendër, duke ftuar në mësim interaktiv dhe të bazuar në situata jetësore. Nëpërmjet aktiviteteve interaktive dhe diskutimeve të strukturuar, doracaku krijon një mjedis të sigurtë mësimor ku nxënësit/et mund të mësojnë, pyesin dhe zhvillohen me mbështetjen profesionale të mësimdhënësve/eve.

Nëse shqyrtohet nga ana teknike, teksti brenda doracakut në disa raste shfaqë vështirësi në formulim dhe përmban paqartësi të dukshme në artikulum, duke e bërë komunikimin e ideve jo të qartë dhe shpesh të vështirë për t'u ndjekur. Këto mangësi i bëjnë disa pjesë subjekte të interpretimit subjektiv, çka në pika kritike të seksualitetit njerëzor, mund të jenë problematike.

Anipse doracaku për nivelin 6-9 detajizon qasje më afirmuese në raport me seksualitetin e njeriut, analiza gjen edhe në këtë nivel teksti shoqërohet me tensione dhe kontradita të cilat japin shpjegime konkurruese mbi trupin, seksualitetin dhe marrëdhëniet me të tjerët. Marrë përgjithësisht, doracaku vazhdon ta ndërtojë seksualitetin e të rinjve kryesisht përmes narrativave biomjekësore, heteronormative dhe të përqendruara në rrezik. Në radhë të parë, doracaku mobilizon riprodhimin heteroseksual si kuptimin kryesor të seksualitetit, rregullon trupat e gjinuar përmes logjikave moralizuese, dhe fshin qenësitë dhe përvojat queer, ato të personave me aftësi të kufizuara dhe të marginalizuar ndryshe. Siç shtrohet në vijim, në pika të ndryshme teksti funksionon si një teknologji qeverisjeje që përforcon normat patriarkale dhe neoliberale që e lokalizojnë përgjegjësinë për moralin seksual brenda familjes dhe subjektit individual adoleshent. Pedagogjia mbi trupin mëson sjellje të gjinizuara, duke i lidhur djemtë me sjellje dhe veprime që u japin më shumë epërsi seksuale, ndërsa vajzave u kërkohet të praktikojnë vetëpërmbytje, mirëmbajtje të trupit, turp dhe menaxhim moralist, politikë dhe respektueshmëri. Në këtë kornizë, heteronormativiteti paraqitet si normë, dhe të gjitha skicat raportësore e paraqesin dëshirën dhe tërheqjen si heteroseksuale dhe cisgjimore, duke lënë qenësitë e tjera në margjinë. Për më tepër, fuqizimi i trupit kuptohet ngushtësisht si një mjet për të shmangur rreziqet, përfshirë këtu infeksionet seksuale të transmetueshme dhe shtatzënitë e hershme, duke e kufizuar kështu në një çështje të kontrollit të rrezikut më shumë sesa të vetëpërvetësimit apo autonomisë trupore. Diskursi i përgjithshëm që e definon qasjen mbi seksualitetin në këtë nivel e prezanton atë të lidhur në mënyrë të pashkoqitshme me riprodhim dhe potencial rreziku.

Kontrollimi i seksualitetit paraqitet i lidhur drejtpërdrejt me të ardhmen që pahëson një ligjërim që buron nga teoria e kapitalit njerëzor. Sipas kësaj teorie dhe pikëpamje, shëndeti, trupat dhe mirëqenia janë hapësira që duhet mirëmbajtur dhe ku duhet investuar dhe mirëmbajtur, duke qenë se kanë vlerë ekonomike. Logjika e investimit e kolapson paradigmen e të drejtave të njeriut në favor të tregut.

Pasojat negative shëndetësore të adoleshentëve mund të kalojnë nga një brez tek tjetri. Për shembull foshnjat e lindura të nënave adoleshente kanë një rrezik për nënpeshë apo edhe vdekje të frytit. Gjithashtu mund t'i përcjellin problemet e njëjta ekonomike dhe sociale që kanë pasur nënat e tyre. Kjo është arsyeja pse qasja në shërbimet e edukimit seksual të adoleshentëve është një investim me përfitime të mëdha për brezat e ardhshëm.

(f.16)

Ky fragment i gjegjet logjikës neoliberale të kapitalit njerëzor që i vlerëson dhe kapitalizon trupat dhe mirëqenien e tyre në radhë të parë në raport me kontributin e tyre demografik dhe ekonomik në qytetarët dhe familjet e ardhshme, sesa si çështje e shëndetit dhe e të drejtave të njeriut në radhë të parë. Duke bërë kështu, seksualiteti shihet si natyrshëm riprodhues dhe i rregulluar përmes dhe në shërbim të familjes. Kjo prodhon një të kuptuar të qenësisë seksuale që përjashton modalitete të tjera të të qenurit që dalin qoftë përtej riprodhimit ose familjes heteronormative.

Më tej, gjuha e rrezikut shpesh del e gjinizuar dhe moralizuese. Në disa pjesë doracaku bën apelime morale që përmes ndërtimit të një diskursi që i përshkruan sjelljet e adoleshentëve si të rrezikshme, impulsive dhe joracionale. Brenda kësaj pikëpamje, adoleshentët/et ndahen moralisht në dy grupe, të bindurit/at në njërën anë të projektuar si norma përmes të cilës bëhet krahasimi, dhe atyre që nuk binden, që janë potencial i rrezikut dhe që për rrjedhojë duhet mbrojtur.

Shpjegoni kur është Gëzimi/Gëzimja i/e rrezikuar për shprehi të rrezikshme? Përgjigja: Gëzimi/Gëzimja po kalon shumë kohë me shokët/qet duke qëndruar deri natën vonë dhe pa leje të prindërve. Kjo e rrit mundësinë të ketë lidhje më të afërta deri në marrëdhënie seksuale, të eksperimentojë me substanca dhe shprehi tjera të rrezikshme dhe kjo sjellje e tij/saj është brengosëse për prindërit.

(f. 34)

Studimet tregojnë se edukimi shëndetësor në shkolla ndikon në uljen e marrëdhënieve seksuale në moshën e hershme, zvogëlimin e partnerëve seksual si dhe ndikon në rritjen e shkallës së përdorimit të mjeteve kontrceptive. Shumë programe kanë efekte pozitive në faktorët që i determinojnë shprehitë e rrezikshme seksuale duke i vetëdijësuar për rrezikun nga IST, shtatzënitë e hershme dhe përdorimin e mjeteve kontrceptive [...] Ka raste që adoleshentët mundohen ta demonstrojnë diferencën duke eksperimentuar me droga, alkool dhe aktivitete që e shkelin ligjin.

(f.30)

Një qasje e tillë e bazuar në frikësim, vazhdon ta sipëroj evitimin si një atribut pozitiv të adoleshentëve/eve. Edukimi shëndetësor përshkruhet kryesisht përmes efektit të tij në parandalimin e sjelljeve “të rrezikshme”, si marrëdhëniet seksuale të hershme, përdorimi i drogës apo alkoolit dhe shkelja e ligjit. Duke e përqendruar vëmendjen tek “ulja e marrëdhënieve seksuale” dhe “përdorimi i mjeteve kontrceptive”, paragrafi sugjeron një ndarje të veprimeve shoqërisht të pranueshme dhe të papranueshme. Kjo qasje fton në modifikim të sjelljeve spontane të adoleshentëve/eve për të shmangur rrezikun, duke i paraqitur ato/a si të cenueshëm. Duke bërë kështu, rrezikon ta stigmatizojë aktivitetin seksual dhe orienton edukimin drejt normativitetit, më shumë sesa drejt kuptimit të zhvillimit të temave që ndërlidhen me seksualitetin dhe aktivitetin seksual në mënyrë të eksplorimit të shëndetshëm dhe fuqizues të këtyre temave.

Nuancat e njëjta moralizuese vazhdojnë përgjatë tekstit, duke nxjerrë në pah një ligjërime i cili më shumë rrezikojë të stigmatizojë dhe frikësojë sesa të udhëheqë adoleshentët/et drejt vendimeve të mirëinformuara. Ushtrimi i mëposhtëm i fton nxënësit/et të mendojnë për karakteristikat pozitive dhe negative të rinisë.

Përgjigjuni në pyetjet e parashtuara

Shënoni përgjigjen në fletoren tuaj. Pas diskutimit dhe qartësimit me grupin, hapni përgjigjen e saktë. Krahasoni përgjigjen me atë të shënuar në fletore. Rrumbullaksoni F për Dobësitë fizike, E për Dobësitë emocionale ose S për Dobësitë socio-ekonomike për çdo pohim më poshtë.

Rinia me disavantazhe është e rrezikuar nga abuzimi me substanca dhe kjo i shtyn të merren edhe me prostitucion i cili pastaj mund t'i rrezikojë edhe nga IST, HIV por edhe nga shtatzënia e pa dëshiruar.

(f.40)

Në radhë të parë, një formulim i tillë është për ndërlidhjet shkak-pasojë të cilat i ndërton. Abuzimi me substanca (narkotike) nuk shtyn domosdoshmërisht në punë seksi e më pas në shtatzëni apo infeksione seksualisht të transmetueshme. Rreziku këtu paraqitet kryesisht si pasojë e dobësive personale (fizike dhe emocionale). Në këtë mënyrë, individët marginalizohen dhe përgjegjësia për pasojat shëndetësore apo sociale shihet si një çështje personale, duke injoruar faktorët strukturalë që ndikojnë në situata të tilla, përfshirë pabarazitë gjinore, mungesën e njohurive të duhura, diskriminimin dhe mungesën e mbështetjes sociale. Kjo qasje qëndron në konflikt me prezantimet më pozitive të seksualitetit, duke konkuruar kështu për pozicionin normativ. Përderisa në pjesën dërmuese të doracakut, gjuha që e shoqëron seksualitetin është ajo e frikësimit dhe vetëkontrollit, në pjesët e fundme të doracakut, gjuha rrëshqet drejt një artikulimi më pozitiv, fuqizues dhe afirmues. Respektivisht, nënkaptulli të “ta zbulosh vetveten dhe ta përjetosh me ndjenja” i dedikuar për klasën e nëntë, udhëhiqet nga një pedagogji vetëzotërimi, eksplorimi dhe kënaqësie e cila manifestohet në disa ligjërime.

Seksualiteti përfshin aspekte të ndryshme kuptimplotë, aspektin e identitetit, përcaktimit, epshit dhe pjellorisë, të cilat kanë kuptim në pavarësimin dhe pohimin e (seksualitetit) në jetën e njeriut. Kështu zhvillohen dhe theksohen në forma të ndryshme burimet motivuese, mundësitë e shprehjes dhe aspektet kuptimplotë të seksualitetit në rrjedhën e zhvillimit biologjik dhe në situatat jetësore aktuale. Përjetimin e seksualitetit përkrah ndikimeve kulturore, sociale, individuale dhe situatave jetësore e ndikojnë edhe vlerësimet dhe vendosja e normave dhe përvojat specifike gjinore. Seksualiteti ka një domethënie të madhe në baraspeshimin shpirtëror tek fëmijët. Ai mund ta forcojë ndjenjën e vetëvlerësimit, të japë gëzim jetësorë, të japë gëzim fizik, por edhe turp, vetëdyshim, gjuhë të acaruar dhe dhunë. Seksualiteti tashmë edhe për personat me diversitet seksual mund të jetë një përgatitje mbijetese. Butësia, siguria, dashuria dhe epshi mund të ndihmojnë rreth përvojave dhe ndjenjave të pakëndshme.

(f. 91).

Teksa e kornizon seksualitetin me tone pozitive, ky nënkapitull e bën edhe një lëvizje të rëndësishme paradigmatiske, duke e pozicionuar edukimin seksual afirmues si hisedarë në rritjen e shëndetshme të fëmijëve. Trajtimi i seksualitetit si një dimension kompleks i jetës, që përfshin identitetin, përcaktimin, epshin dhe pjellorinë, lejon fëmijët të njohin dhe të shprehin trupin dhe dëshirat e tyre në një kontekst më të sigurt dhe pa paragjykime. Në këtë mënyrë, së paku brenda kontekstit të paragrafit, doracakun nxit zhvillimin diskutime më të shëndetshme dhe mundësi për shprehje të seksualitetit gjatë rrjedhës biologjike dhe përvojave jetësore.

Vetëkënaqësia (Masturbimi).

Përmes (masturbimit) vetëkënaqjes, njeriu zbulon fizikun e vet. Ndjehet shumë afër trupit të tij dhe përjeton ndjenja epshi. Lejimi i (masturbimit) vetëkënaqjes së hershme fëmijërore ka rëndësi në formimin e identitetit –“Unë”, dhe shfaq aspektin e identitetit seksual.

(f.91)

Ligjërimi afirmues ndaj seksualitetit vazhdon në faqet vijuese, duke trajtuar masturbimin si një praktikë normale dhe pozitive për zhvillimin e identitetit seksual dhe trupor të individit. Përmes këtij përkufizimi, seksualiteti nuk perceptohet si diçka problematike ose burim turpi, por si një dimension i natyrshëm i vetëkuptimit dhe njohjes së trupit. Mbulimi i vetëkënaqësinë si mjet për të eksploruar trupin dhe ndjenjat i kontribuon promovimit të vetëdijes trupore, autonomisë dhe fuqizimit personal, që janë parime qendrore të edukimit seksual gjithëpërfshirës. Ligjërimi gjithashtu nënvizon rëndësinë e ndërlidhjes mes kënaqësisë, identitetit dhe zhvillimit të një “unë” të shëndetshme, duke kontribuar në formimin e një marrëdhënieje pozitive me seksualitetin personal.

Në pjesë të tjera, teksti është i paqartë në disa pika dhe jep përkufizime të mangëta, e herë, herë edhe kontradiktore shikuar nga prizmi i edukimit gjithëpërfshirës seksual që ushqehet me një gjuhë bashkëkohore të terminologjisë që shënjon aspekte të ndryshme të identitetit dhe seksualitetit. Në nënkapitullin “definimi i identitetit gjinor, shprehjes (përfaqësimit) gjinore dhe orientimit seksual” të kapitullit të dedikuar për klasën e nëntë, vërehet një çelje drejt diskutimit të orientimeve që nuk i gjejnë heteronormativitetit që i shoqëron kapitujt paraprak. Nënkapitulli hapet duke definuar identitetin gjinor mënyrën si e quajmë vetveten: mashkull, femër, transgjinor ose ngjashëm (f.88). Tutje, teksti vazhdon në definimin e orientimit seksual të cilin e sheh si:

Orientimi seksual është gjinia (gjinitë) e njerëzve të cilët na tërheqin, fizikisht dhe nga aspekti romantik.

(f.88)

Ky përkufizim ngeçë në definim dhe artikulum. Në mënyrën se si është paraqitur, përkufizimi e redukton në mënyrë të paelaboruar vetëm tek gjinia e personave të tjerë, duke injoruar përvojat komplekse të tërheqjes romantike, emocionale dhe seksuale. Nga një këndvështrim kritik, orientimi seksual është një dimension fluid, subjektiv dhe i ndikuar nga përvojat dhe identiteti personal, jo thjesht një përcaktim sipas gjinisë së tjetrit.

Tutje, ndërsa lëvizë në përkufizimet e marrëdhënieve seksuale, format e tyre, konceptet e pëlqimit dhe dhunës seksuale, doracaku paraqitet herë i përgjithësuar, e herë i paqartë. Këto mungesa saktësie krijojnë hapësirë për keqinterpretime, të cilat mund të ndikojnë negativisht në kuptimin e drejtë dhe të ndjeshëm të çështjeve komplekse siç janë pëlqimi, marrëdhënia seksuale dhe abuzimi seksual. Në nënkapitullin, “definimi i identitetit gjinor, shprehjes (përfaqësimit) gjinore dhe orientimit seksual” të dedikuar për klasët e nënta, doracaku thotë se:

Me adoleshentët duhet të diskutohet edhe për mënyrat e ndryshme të marrëdhënieve. Mund të merren personalitete të famshme dhe të analizohen se sa të shëndetshme janë marrëdhëniet e tyre.

Aspekt të rëndësishëm ka edhe sqarimi i komunikimit verbal dhe joverbal, sfidat e komunikimit/ keqkomunikimit, kuptimi i pëlqimit, pëlqimit të ndërsjellë, kërcënimet, agresioni, abuzimi seksual dhe sulmi/përdhunimi.

Rëndësi të veçantë kanë njohja e shenjave paralajmëruese dhe njohja e institucioneve ku mund të kërkohet ndihma dhe përkrahja. Pse personi i dhunuar apo i sulmuar seksualisht nuk është fajtor?

Jo. Gjithkush ka të drejtën e kufijve të vet dhe askush nuk ka të drejtë t'i kalojë kufijtë pa leje.

(f.89)

Përderisa teksti paraqitet në një ton edukativ dhe mbrojtës, i cili synon të rrisë vetëdijen e adoleshentëve/eve mbi marrëdhëniet dhe shëndetin seksual, ai ka disa mangësi dhe paqartësi. Në mënyrë pozitive, fragmenti promovon vetëfuqizim, duke përfshirë analiza të marrëdhënieve të famshme, komunikimin verbal dhe joverbal, njohjen e pëlqimit dhe shenjat paralajmëruese të dhunës ose abuzimit. Megjithatë, teksti as këtu nuk jep ndonjë definicion të pëlqimit, që është qenësor në të kuptuarit të drejtë të autonomisë së trupit, kufijve dhe mënyrave se si dikush jep ose nuk jep pëlqim. Listimi i njëpasnjëshëm i formave të komunikimit dhe rreziqeve që dalin nga ndërveprimet ndërpersonale, pa shpjegime të saktësuara për konceptet, përtej një udhëzimi normativ, nuk iu jep adoleshentëve/eve njohuri të sakta se çfarë është çfarë. Kjo për rrjedhojë, strukturon mënyrën se si adoleshentët duhet të kuptojnë marrëdhëniet dhe seksualitetin. Abuzimi seksual përmendet por nuk analizohen sistemet që e mundësojnë atë, duke e lënë të mirëqenë dhe të ngulitur si praktikë. Pra, mungon analiza e patriarkatit, marrëdhënieve të pabarabarta të pushtetit që i mundësojnë këto praktika. Sidoqoftë, fokusi mbi mosfajësimin e viktimave dhe respektimin e kufijve shfaq një qasje kritike dhe të mbështetur nga standardet e të drejtave të njeriut.

Definimi i marrëdhënies seksuale

Marrëdhënie seksuale është kur organi gjenital (penisi) futet në brendësi të vaginës, anusit, ose goja e personit futet në vulvë ose penis. Kur penisi futet në vaginë, që quhet seks vaginal, mund të ndodhë shtatzënia nëse fara nga ejakulimi i penisit zbrazet në vaginë.

(f. 97)

Ky përkufizim i marrëdhënies seksuale reflekton një diskurs heteronormativ dhe gjenitalocentrik, i cili redukton seksualitetin vetëm tek penisi dhe vagina, duke injoruar dimensionet e tjera të kënaqësisë, marrëdhënieve seksuale, romantike dhe intimitetit. Tutje, ky definim është problematik sepse përdor një fokus mekanik dhe biologjik, duke shmangur çështje si pëlqimi, fuqia, autonomia dhe shprehja e dëshirës, të cilat janë qendrore në trajtimin e marrëdhënieve të shëndetshme dhe në parandalimin e abuzimit seksual. Për më tepër, ky diskurs mund të çojë në mosnjohjen e abuzimit seksual dhe përdhunimit, duke e paraqitur seksualitetin si veprim teknik dhe jo si marrëdhënie të ndërlikuara bazuar në respekt, kufij dhe të drejtën për autonomi trupore. Ky lloj përkufizimi nuk fuqizon individët dhe e ngushton kuptimin e seksualitetit në një normë shoqërore të ngurtë.

Doracaku për edukim seksual artikulon kujdes për trupin dhe sjelljet seksuale në një mënyrë që shpesh i atribuon përgjegjësinë për sigurinë dhe moralin dobësive morale dhe gabimeve individuale, më shumë sesa problemeve strukturore të patriarkatit, racizmit, kapitalizmit apo dhunës institucionale. Në vend që të promovojë fuqizimin e trupit sipas standardeve të Organizatës Botërore të Shëndetësisë, doracaku funksionon kryesisht përmes ndalimit, disiplinimit dhe monitorimit të veprimeve, duke e kuptuar sigurinë si një kontroll mbi sjelljen dhe jo si një rezultat i autonomisë ose edukimit të barabartë. Përvojat dhe të drejtat e personave queer trajtohen kryesisht përmes heshtjes, fshirjes dhe natyralizimit, duke i lënë jashtë diskursit institucional dhe duke i bërë të padukshme nevojat dhe identitetet e tyre. Po kështu, trupat me aftësi të kufizuar shpesh nuk merren parasysh në mënyrë aktive; biologjia dhe gjinia interpretohen jo vetëm nëpërmjet seksit, por edhe në termat e kufizimeve dhe vulnerabilitetit të supozuar, ku pëlqimi dhe vetëvendosja trajtohen vetëm në raport me rrezikun e abuzimit. Kjo qasje prodhon një legjitimim të përgjegjësisë individuale dhe shndërron rrezikun në një disiplinë morale, ku individët mbajnë barrën e sigurisë dhe moralit, ndërsa struktura shoqërore mbeten të pacaktuara dhe të paakuzuara. Në këtë mënyrë, doracaku riprodhon pabarazitë ekzistuese, duke kufizuar fuqizimin real dhe duke përforcuar normat heteronormative, moralizimin trupor dhe marginalizimin e përvojave të ndryshme.

Analiza diskursive e doracakut “Edukimi seksual dhe shëndeti riprodhues – I shëndoshë dhe i sigurtë për klasët 10–12” Doracaku për mësimdhënës i dedikuar për klasët 10–12

trajton në edukimin seksual dhe shëndetin riprodhues në shumëdimensionalitetin e vet, duke u fokusuar në aspektet biologjike, psikologjike dhe shoqërore të zhvillimit të rinjve. Përgjatë njësive, theksi vihet mbi njohjen dhe parandalimin e infeksioneve seksualisht të transmetueshme, si dhe mbi faktorët që ndikojnë në përhapjen e tyre. Në përmbajtjet që flasin për infeksionet seksualisht të transmetueshme, doracaku nënvizon rëndësinë e informimit si parakusht për parandalim dhe trajtim të tyre. Tutje, tjetër temë bosht që e përcjellë tekstin është identifikimi i sjelljeve të rrezikshme, përfshirë përdorimin e substancave narkotike dhe alkoolit, të cilat, në ligjërimin e doracakut, lidhen drejtpërdrejt me rritjen e rrezikut të infeksioneve dhe shtatzënive të hershme. Me avancimin në nivel klasor, fokusi zhvendoset drejt pubertetit dhe ndryshimeve psikologjike, njohjes së organeve gjenitale, si dhe, prapë vëmendja përqendrohet te parandalimit të shtatzënive të hershme. Në pjesën e fundit të doracakut të dedikuar për klasët e dymbëdhjeta, një pjesë e ëndësishme u kushtohet të drejtave seksuale, normave shoqërore dhe preferencave individuale, me gjuhë që promovon respektin, barazinë gjinore dhe vetëdijësimin për përgjegjësitë dhe për zgjedhjet personale. Nëntematikat përfundimtare, e kthejnë vëmendjen drejt gjinisë, përcaktuesve socialë dhe kulturorë të seksualitetit, me një zgjatim të ligjërit për pasojat e shtatzënisë në moshë të re. Marrë në përgjithësi, përkritazi me mëtimet e veta, doracaku ligjëron formimin e një qasjeje të përgjegjshme, të informuar dhe të shëndetshme ndaj seksualitetit dhe marrëdhënieve ndërpersonale. Mirëpo, gjuha që e formëson këtë synim, shpesh është kundërthënëse, e përqendruar në disiplinim, e herë-herë e mangët.

Kornizimi kryesor përmes të cilit definohet seksualiteti është ai i rrezikut dhe disiplinimit. Nëpër kapituj dhe nënkapituj të ndryshëm, aktiviteti seksual shihet si kërcënim për trupin dhe shëndetin e individit. Kërcënimi i kanoset sidomos trupave femëror, të cilët përveç infeksioneve seksualisht të transmetueshme, janë të cenueshëm edhe për shkak të shtatzënive të hershme apo të padëshiruara.

Një tjetër mënyrë për ta ulur rrezikun e infektimit është që nëse dikush ka shumë partnerë seksualë ta ulë numrin e tyre.

(f.21)

Formulime të ndryshme e pozicionojnë të pasurit e shumë partnerëve seksual si një çështje të shëndetit të individit. Termi promiskuitet i cili përdoret për të shënjuar shumësinë e partnerëve seksualë është term i ngarkuar kulturalisht i cili shpesh përdoret për të policuar apo stigmatizuar sjelljet seksuale. Kështu, tonet të cilat e shoqërojnë identifikimin e këtij rreziku sugjerojnë moralizim të sjelljes seksuale e cila ndërton një hierarki morale të praktikave seksuale ku sipërohet një lloj seksualiteti i respektueshëm. Po ashtu, termi “narkomania” është po ashtu term stigmatizues i cili përdoret në kuptimin e vet të ngushtë nënkupton “mani për droga” e që e kornizon përdorimin apo varësinë ndaj drogave si çështje e një patologjie, çmendurie apo dështimi moral, në vend se një çështje shëndetësore.

Edhe sot konsiderohet se situatat që janë faktorë favorizues në zhvillimin e këtyre sëmundjeve janë: promiskuiteti (ndërrimi i partnerëve seksual), narkomania, alkoolizmi, migrimi i popullatës, niveli i ulët social dhe ekonomik që mund të shpie në prostitucion dhe trafikim si dhe niveli i ulët i higjienës.

(f.22).

Më tej, doracaku e rekomandon maturimin apo shmangien e marrëdhënieve seksuale si mënyra më e sigurtë për parandalimin e infeksioneve seksualisht të transmetueshme. Në vijim, ai e sipëron monogaminë heteroseksuale si normë e marrëdhënies seksuale e cila iu këshillohet nxënësve.

Besnikëria e një partneri seksual dhe marrëdhëniet e mbrojtura seksuale duhet të këshillohen si mundësi apo alternativa të ardhshme më të mira për sjelljet seksuale tek adoleshentët. Përdorimi i mjeteve kontrceptive, respektivisht kontracepcioni, është një privilegj i të rinjve që mund ta shfrytëzojnë në mënyrë që ta planifikojnë jetën e tyre, karrierën, familjen e ardhshme dhe në asnjë mënyrë nuk duhet ta kuptojnë atë si një detyrim të shtetit, të partnerit apo të ndonjë presioni.

(f.56)

Në pjesën e cila e trajton abuzimin seksual, doracaku orientohet në ofrimin e një ambienti të sigurtë dhe jo paragjykes ku rrëfimet dhe përvojat e individëve mund të bashkëndahen dhe të respektohen. Përderisa punon në sigurimin e një ambienti të sigurtë, doracaku nuk jep sfond strukturor të dhunës seksuale, por përqendrohet te përjetimet dhe pasojat individuale të abuzimit, duke lënë kështu jashtë shqyrtimit strukturat e pushtetit të gjinizuar dhe patriarkatin që e prodhojnë dhe mirëmbajnë dhunën seksuale.

Disa të rinj mund të kenë përvoja personale të abuzimit. Është e domosdoshme që ata të ndjehen sa më të sigurtë që të jetë e mundur në diskutimin e kësaj çështjeje me kolegët e tyre. Përderisa regullat bazë duhet të negociohen dhe të dakordohen me secilën klasë, një shembull i caktuar i rregullave të sugjeruara të terrenit sigurohet në seksionin ‘Aktivitetet praktike në klasë,’ të këtij udhëzuesi.

(f.46)

UNESCO (2018) thekson se edukimi gjithëpërfshirës seksual duhet të fuqizojë të rinjtë të “realizojnë shëndetin, mirëqenien dhe dinjitetin e tyre”. Nga ky këndvështrim, një shqyrtim kritik i agjencisë dhe strukturave të pushtetit ku ndodhin abuzimet e përmendura, bëhet i rëndësishëm në mënyrë që nxënësit/et të pajisen me aftësi kritike që e mirëmban mirëqenien e tyre dhe të tjerëve.

Tutje, një vend të rëndësishëm në doracak e zë edukimi mbi konceptet seks, gjini dhe orientim seksual. Teksti angazhohet progresivisht nëpër kapituj për të njohur kompleksitetin e orientimit seksual dhe rëndësinë e pranimit të diversitetit gjinor në edukim.

Përcaktimi i orientimit seksual

Orientimi seksual i një personi është tërheqja e tyre emocionale dhe seksuale ndaj një seksi apo gjinie të caktuar. Është një cilësi personale që i shtyn njerëzit të ndjejnë tërheqje romantike ose seksuale (ose një kombinim i këtyre) me personat e një seksi apo gjinie të caktuar. Orientimi seksual mund të përcaktohet në shumë mënyra. Heteroseksualiteti është tërheqja ndaj individëve të seksit / gjinisë së kundërt, ndërsa homoseksualiteti (duke qenë "homoseksual" ose "lezbik") është tërheqje për individët e seksit / gjinisë së njëjtë. "Biseksualiteti" ishte një term i përdorur tradicionalisht për t'iu referuar tërheqjes ndaj individëve të seksit mashkull apo femër, por është përdorur kohët e fundit në një model më pak binar të seksit dhe gjinisë (p.sh. një model që nuk supozon se ka vetëm një gjini ose dy gjinitë) për t'iu referuar tërheqjes për të dyja gjinitë.

(f.66)

Në këtë përfshirje ligjërimore, përcaktimi i orientimit seksual si tërheqje emocionale dhe seksuale ndaj një ose më shumë gjinive reflekton një qasje relativisht të qartë dhe të përfshirë, duke pranuar që orientimet mund të ekzistojnë jashtë binaritetit mashkull-femër. Duke bërë kështu, doracaku i ekspozon nxënësit/et ndaj konceptit të spektrit të orientimeve, duke përfshirë heteroseksualitetin, homoseksualitetin dhe biseksualitetin në formë më fleksibile.

Një komponentë e roleve gjinore që është një moment historik zhvillimor gjatë adoleshencës përfshin orientimin seksual ose identitetin seksual (Huston, 1983). Gjatë adoleshencës shpesh lindin orientimet seksuale, qoftë heteroseksuale, homoseksuale, biseksuale, apo transgjimore (Grotevant, 1998). Ndërsa sfidat e marrjes së një identiteti seksual të pjekur ndodhin për të gjithë rininë, këto sfida mund të jenë veçanërisht të vështira për ata që janë homoseksualë, lezbike, biseksualë ose transgjimorë.

(f.83)

Teksa vijon me qenësitë queer, përmendja dhe saktësimi i orientimeve seksuale iu ndihmon nxënësve/eve t'i kuptojnë manifestimet e ndryshme të seksualitetit dhe ofron hapësirë për destigmatizimin seksualiteteve jo-normative. Megjithatë, fragmenti që përmend transgjimorët si një orientim seksual është konceptualisht i pasaktë, pasi që transgjinia shënjon identitetin gjinor dhe jo tërheqjen seksuale. Kësisoj, një futje e tillë mund të shkaktojë konfuzion në të kuptuarin e definicioneve, dallimeve në mes të identitetit dhe orientimit seksual.

Për ta përmbledhur, ky doracak paraqet një avancim të përfshirjes së aspekteve më kritike dhe shumëdimensionale të seksualitetit, duke ua prezantuar mësimdhënësve/eve një gamë të gjerë të koncepteve tematikave që e bëjnë edukimin seksual më gjithëpërfshirës. Në thelb të doracakut qëndron një qasje ndërdisiplinare e cila përtej aspekteve biologjike, ofron në diskutim më shumë aspekte psiko-sociale të seksualitetit që synojnë mirëmbajtjen e trupave të sigurtë dhe me mirëqenie. I dizajnuar duke e pasur nxënësin/en në qendër, doracaku shpaloset me një gjuhë e cila fton në komunikim, reflektim dhe përgjegjësi në raport me trupin dhe të tjerët/at. Po ashtu, përmes përfshirjes së temave për gjithëpërfshirje shoqërore, sikurse prezenca queer, doracaku i pajisë mësimdhënësit/et me koncepte bazë që e trajtojnë seksualitetin nga paradigma e të drejtave të njeriut.

Sidoqoftë, përkundër arritjeve në shtrirje të grupeve identitare dhe seksualiteteve që përfshihen, doracaku privilegjon tema të caktuara në raport me tema të tjera, të cilat megjithatë pozicionohen më anash normës. Në masë të madhe, doracaku mbetet edhe në këtë nivel i përqendruar në ekzaminimin shëndetësor dhe moral mbi trupin femëror. Shtatzënia e padëshiruar, steriliteti dhe rreziku gjatë lindjes paraqiten si barrë ekskluzivisht e vajzave, ndërsa shmangia e seksit dhe kontrolli i trupit përqafohen si norma kulturore, çka, siç argumentuar edhe më lart e gjinizon frikën, duke i përgjegjësuar trupat femëror dukshëm më shumë. Tutje, analiza më e ndërthurur dhe e elaboruar e mirëbazuar në raport me seksualitetin dhe diversitetin trupor, privilegjon disa trupa si norma e trupit që bartë seksualitet. Parë nga perspektiva e aftësisë së kufizuar, doracaku vazhdon linjën e mendimit trup-aftësisë që e përcaktojnë trupin dhe seksualitetin në bazë të trupit të perceptuar si të aftë dhe neurotipik. Një kornizim i tillë njejtëson seksualitetin, duke supozuar që ajo është universalisht e shprehur në të gjithë subjektet, pavarësisht tipareve të tyre trupore, ose edhe i pozicionon personat me aftësi të kufizuar si joseksualë dhe thjesht objekte të kujdesit. Duke bërë kështu, çdo trup që devijon nga ajo që perceptohet si normë, qoftë trupat me aftësi të kufizuar, qoftë ata/o që nuk përputhen me normat binare gjinore apo seksuale, përfshihet diskursivisht në mënyrë që nuk sfidon seriozisht hierarkizimin shoqëror.

Përfundime

Ky hulumtim ka shtruar një analizë kritike dhe gjenalogjike të mënyrës se si edukimi seksual është futur, konceptuar dhe trajtuar në sistemin arsimor parauniversitar të Kosovës, duke u fokusuar në dimensionet institucionale, diskursive dhe materiale të edukimit gjithëpërfshirës seksual. Përmes analizës që është paraqitur më pjesët paraprake, janë vënë në pah tensionet politike e ideologjike që e kanë karakterizuar zhvillimin e edukimit seksual, dhe shkallët në të cilat edukimi gjithëpërfshirës seksual është përfshirë në shkolla.

Në rend të parë, hulumtimi ka ofruar një hartëzim akterësh dhe ideologjish, ku përplasjet mes qasjeve liberale të bazuara në të drejtat e njeriut dhe rezistencës konservatore që e kanë përcaktuar drejtpërdrejt në trajektoren, përmbajtjen, zbatimin dhe qasjen publike. Siç identifikon hulumtimi në mënyrë të përgjithësuar, ndërhyrjet ndërkombëtare dhe kontributet lokale, të mbështetura prej UNESCO-s dhe UNFPA-së, kanë ndihmuar në kornizimin e një edukimi gjithëpërfshirës seksual që e ka ndërthurur edukimin seksual me korniza të të drejtave të njeriut dhe parimet e gjithëpërfshirjes sociale. Megjithatë, përpjekjet institucionale për ta zbatuar këtë edukim kanë hasur në kundërshtime dhe fushata të të vazhdueshme politike. Debat i ndezur publik në vitin 2024-2025 është tregues i qartë se edukimi seksual është instrumentalizuar për mobilizim elektoral, duke prodhuar panikë morale dhe klimë penguese për zhvillimin e politikave të bazuara në evidencë. Në këtë kontekst, hulumtimi ka dokumentuar se fryma e prodhuar politikisht ka shkaktuar efekt domino në të gjitha nivelet administrative dhe institucionale, duke kufizuar qasjen në informacion dhe bashkëpunimin në nivel shkollash, siç u dëshmuar edhe në përpjekjet për hulumtim empirik të përqendruar te mësimdhënësit/et dhe nxënësit/et.

Tutje, hulumtimi ka gjetur se edukimi seksual nuk jepet si lëndë e përveçme në nivel nacional por përfshihet në lëndë të natyrës dhe atyre shoqërore. Për rrjedhojë, kjo bën që qasja dominuese të jetë e pamjaftueshme për të adresuar kompleksitetin e seksualitetit, duke qenë se fokusi i mësimdhënies mbetet kryesisht biologjik dhe normativ. Në mënyrën se si është futur në shkolla, edukimi seksual mbetet i pjesshëm dhe i dominuar nga qasje të biologjizuar.

Së treti, analiza kritike e doracakëve për mësimdhënës tregon një qasje progresive dhe të orientuar drejt fuqizimit të fëmijëve, me theks në shëndetin e përgjithshëm, autonominë trupore dhe zhvillimin e marrëdhënieve të respektueshme. Anipse doracakët janë kontribut i vyeshtë në integrimin kuptimplotë të edukimit gjithëpërfshirës seksual në shkolla, qasjet dhe diskurset që përdoren në disa pika kyçe qëndrojnë në tension me parimet e edukimit gjithëpërfshirës seksual. Formulimet e cingëruara, të keqformuluara, me tone moralizuese e herë-herë edhe me gabime sinjalizojnë nevojë që tekstet të shqyrtohen dhe redaktohen në mënyrë më kritike, të përshtatur me terminologji kontekstuale dhe të mirëinformuar në terminologjitë bashkëkohore. Hulumtimi ka përsëritur se instrumentalizimi politik ka çuar deri te tërheqja e tyre nga përdorimi në disa komuna dhe tërheqje nga përdorimi MASHTI si autoritet qendror. Një tërheqje e tillë hamendësohet të ketë ndikuar në gëzimin e të drejtave të fëmijëve për qasje në informacion të sigurtë dhe të besueshëm mbi trupin dhe seksualitetin.

Në fund ky hulumtim nxjerr në pah një kontraditë të rëndësishme, përkundër ligjërimit konservator që insiston në “pafajësinë e fëmijëve” dhe konstruktimin e trupit të tyre se joseksual, shifrat sinjalizojnë një shtrirje alarmante të abuzimeve seksuale ndaj vajzave të reja, si jashtë, si brenda shkollave. Statistikat alarmante të abuzimit seksual, ngacmimit në shkolla, shtypjes së vajzave dhe rritjes së ekspozimit të fëmijëve ndaj informacioneve të pasigurta në internet kërkojnë urgjentisht edukim gjithëpërfshirës seksual, si një nga përpjekjet institucionale për t’i mbrojtur fëmijët. Parë nga ky këndvështrim, edukimi seksual sipas këtij

hulumtimi është jo thjesht një çështje kurrikulare, por një terren i rëndësishëm i luftës për barazi, drejtësi dhe liri trupore. Duke insistuar në intensifikimin e përfshirjes së edukimit gjithëpërfshirës seksual, ky hulumtim shërben edhe si dokument avokues që argumenton se mbrojtja e fëmijëve dhe e të rinjve dhe të rejave nuk arrihet duke ua mohuar qasjen zyrtare në informacion, por duke i pajisur ata/o me njohuri, vetëbesim dhe mjete për të marrë vendime të sigurt dhe të shëndetshme mbi trupin dhe seksualitetin e tyre. Përfundimisht, përderisa evidenton mangësitë e materialeve të përdorura në sistemin parauniversitar arsimor, ky hulumtim avokon drejt integritit të një metodologjie pedagogjike që shkon edhe më larg se çështja e sigurisë dhe e shpreh edukimin si praktikim të lirisë (hooks, 1994). Duke e parë edukimin si një praktikë çliruese, siç ka argumentuar bell hooks (1994), procesi edukativ fuqizon nxënësit/et të mësojnë në mënyrë të sigurtë, pa diskriminim, dhe pa paragjykim. Në këtë paradigmë mendimi, mësimet që merren brenda klasës kanë potencial transformimi i cili e shndërron procesin mësimor në një mjet ndryshimi dhe përmirësimi, në vend se të një praktike të manovrimit brenda status quo-së.

Rekomandime

Bazuar në gjetjet e mësipërme dhe me vendosmërinë që edukimi seksual të mbetet në shkolla dhe të ofrojë të informacione të vlefshme, më poshtë listohen disa prej ndërhyrjeve të propozuara të cilat drejtpërdrejt përmirësojnë cilësinë e edukimit mbi seksualitetin dhe shëndetin riprodhues.

Për MASHTI-n, grupin punues të rishikimit të doracakëve dhe palëve të hartimit teksteve shkollore:

- Të sigurohet që doracakët dhe tekstet shkollore të jenë të bazuara në fakte shkencore, mos të përmbajnë paragjykime, dhe të jenë të përshtatshme për moshën dhe kontekstin tonë.

- Harmonizim më i përpiktë i materialeve mësimore me parimet dhe qëllimet e Edukimit Gjithëpërfshirës Seksual siç janë përcaktuar OSh-ja. Mospajtueshmëritë në pikëpamje brenda teksteve duhet eliminuar dhe tekstet duhet të përfshijnë më shumë tema që afirmojnë marrëdhënie të shëndetshme, kënaqësi seksuale, orientimet seksuale dhe identitetet gjinore, pëlqimin, trupin, imazhin trupor, emocionet që lidhen me seksualitetin, dhe ndihmën psikologjike në raste abuzimi apo shtypjeje sociale.

- Përshtatshmëria me kontekstin lokal pa bërë kompromis me parimet e të drejtave të njeriut. MASHTI dhe grupi punues për rishikimin e doracakëve për mësimdhënës, si dhe hartuesit e teksteve shkollore duhet të sigurohen që në emër të përshtatshmërisë lokale të mos komprometojnë cilësinë e informacioneve të cilat ofrohen nëpërmjet materialeve, në mënyrë që përforcojnë paragjykime shoqërore në raport me dimensione të caktuara të seksualitetit dhe shëndetit riprodhues të njeriut.

- Përfshirja e organizatave të shoqërisë civile dhe ekspertëve/eve të specializuar në çështjet e të drejtave të njeriut, me theks të veçantë të çështjeve gjinore, respektivisht të drejtat e grave, personave LGBTIQ+ dhe personave me aftësi të kufizuara. Tekstet të cilat zhvillohen dhe aprovohen nga MASHTI duhet të reflektojnë botëkuptime bashkëkohore dhe të bazuara në të drejtat e njeriut përkitazi me seksualitetin dhe raportet gjinore.

- Të mandatohet monitorim dhe vlerësim të zbatueshmërisë së edukimit seksual në shkolla përmes mekanizmave të monitorimit.

- Niveli qëndror të punojë për qëndrueshmëri të edukimit seksual në shkolla përmes përforsimit të bazës ligjore dhe institucionale që garanton që nxënësit/et dhe të rinjt/rejat vazhdojnë të marrin edukim cilësor seksual, pavarësisht ndryshimeve në klimën politike.

- Qasjet pedagogjike të përfshijnë metodologji të cilat i përshtaten trupave divers dhe aftësive të ndryshme fizike dhe kognitive. Zhvilluesit/et e materialeve duhet të kenë ndjeshmëri ndaj aftësive të ndryshme që nxënësit/et mund të kenë në mënyrë që materialet të jenë të qasshme për të gjithë/a.

- Materialet të përfshijnë më shumë analiza strukturore të cilat ndihmojnë nxënësit/et të mësojnë dhe t'i sfidojnë strukturat shtypëse të cilat prodhojnë sjellje të dëmshme, në vend të orientimit vetëm në adaptim dhe parandalim që varet nga aftësitë individuale të nxënësve/eve.

- Të sigurojë trajnim sistematik dhe gjithëpërfshirës të mësimeve përkatës për parimet e edukimit gjithëpërfshirës seksual i cili targeton qëndrimet dhe besimet e mësimeve/eve përkitazi me çështjet kryesore që e përcaktojnë edukimin seksual nga perspektiva e të drejtave të njeriut dhe gjithëpërfshirjes.

Për komunitetin e shkollave:

- Të punojnë në kultivimin e një atmosfere të sigurtë dhe joparagjyqese karshi seksualitetit të njeriut;
- Ta fusin edukimin gjithëpërfshirës seksual si lëndë të veçantë në shkollë, e cila jepet nga mësimeve/e e trajnuar për ta ligjruar këtë lëndë në frymën e të drejtave të njeriut dhe gjithëpërfshirjes.
- Shkollat duhet t'i përfshijnë prindërit dhe komunitetin lokal në diskutime dhe aktivitete publike me qëllim të qartësimit të qëllimeve të edukimit seksual, duke kultivuar kështu mirëbesim dhe kuptim të drejtë që i bën ballë fushatave kundër ligjërimit të edukimit seksual në shkollë;
- Të ndërtojnë mekanizma të besueshëm dhe efektivë brenda komunitetit të shkollës për nxënësit/et për të raportuar probleme apo abuzime të natyrës seksuale.

Për shoqërinë civile:

- Organizatat e shoqërisë civile duhet të koordinojnë veprimet dhe të punojnë në terren me komunitetin e shkollave, prindërit dhe nxënësit/et për t'i informuar drejt me qëllimet e edukimit gjithëpërfshirës seksual nga paradigma e sigurimit të respektimit të të drejtave të njeriut.
- Të kryejnë hulumtime të tjera të bazuara në të dhëna empirike kontekstuale mbi ndikimin që edukimi seksual ka në mirëqenien e përgjithshme të nxënësve/eve dhe të rinjve;
- Të përfshijnë në mënyrë të koordinuar avokimin për edukim gjithëpërfshirës seksual në fushat e tyre programatike, përkitazi me target grupet e tyre.

Tekstet e analizuara

Berisha, A., Plakolli, M., Pajazitaj, Q., Rugova, E., & Zhushi-Etemi, F. (2025). Biologjia 10: Gjimnazi i Shkencave të Natyres. Magic Print.

Mzreku. I., Zenelaj. F., & Aliko, V. (2019). Biologji për gjimnazin e shkencave natyrore. Klasa e njëmbëdhjetë. Botime shkollore Albas.

Kuçi, R., Krasniqi, H., & Ibrahim, H. (2021). Biologjia 12: Gjimnazi i Shkencave të Natyres. Shtypshkronja Berati.

Behrami, L., Duci, V., Ajdini, J., & Dosti, E. (2021). Edukatë qytetare 10. Botime shkollore Albas.

Klllokoqi. H. E. (2019). Edukatë qytetare për klasën e njëmbëdhjetë. Botime shkollore Albas.

Hyesni, E. (2022). Edukatë qytetare për klasën e dymbëdhjetë. Botime shkollore Albas.

Mazreku, M. (2021). Sociologji 12. Botime shkollore Albas.

Mazreku. Q. M. (2019). Sociologji 11 për gjimnazin e shkencave shoqërore-gjuhësore. Botime shkollore Albas.

Mazreku, M. (2019). Sociologji 12 për Gjimnazin e shkencave shoqërore-gjuhësore. Botime shkollore Albas.

Behluli, L., Puka Gaxha, E., Gashi, Sh., Begolli, I., & Shala, L. (2021). Doracak për mësimdhënës: Edukimi seksual dhe shëndeti riprodhues – Trupi im, ndjenjat dhe familja për klasët 1-5. Ministria e Arsimit, Shkencës, Teknologjisë dhe Inovacionit (MASHTI).

Berisha, M., Krasniqi, F., & Cakaj, I. (2021). Doracak për mësimdhënës: Edukimi seksual dhe shëndeti riprodhues – Puberteti, dashuria dhe relacionet për klasët 6–9. Ministria e Arsimit, Shkencës, Teknologjisë dhe Inovacionit (MASHTI).

Begolli, I., Shala, L., & Behluli, L. (2021). Doracak për mësimdhënës: Edukimi seksual dhe shëndeti riprodhues – I shëndoshë dhe i sigurtë për klasët 10–12. Ministria e Arsimit, Shkencës, Teknologjisë dhe Inovacionit (MASHTI).

Bibliografi

Ballester-Arnal, R.; Giménez-García, C.; Gil-Llario, M.C.; Castro-Calvo, J. Cybersex in the “Net generation”: Online sexual activities among Spanish adolescents. *Comput. Hum. Behav.* 2016, 57, 261–266.

Basavanthappa R, Nig J, Pitter Y. Fundamentals of Sex Education. *Journal of Innovative Research.* 2003; 5:3.
Begisholli, B. (2019). Kosovo protesters slate inaction over girl's alleged abuse. BIRN Kosovo <https://balkaninsight.com/2019/02/07/kosovo-protesters-slate-inaction-over-girl-salleged-abuse-02-07-2019/>

Blair, A., & Monk, D. (2009). Sex Education and the Law in England and Wales: The Importance of Legal Narratives. In *Shaping Sexual Knowledge: A Cultural History of Sex Education in Twentieth Century Europe*, ed. L. D. H. Sauerteig, & R. Davidson, 37–51. London and New York: Routledge.

Bota Sot (2024). Doracakët që i bëri MASHT-i duhet të tërhiqen. (15 nëntor 2024). <https://www.botasot.info/aktuale-lajme/2259762/jasharaj-doracaket-qe-i-beri-masht-i-duhet-teterhiqen/>

Demokracia. (2022). “Edukimi seksual”, shkollat fillore janë pro futjes si lëndë. (20 nëntor 2022). <https://demokracia.com/edukimi-seksual-shkollat-fillore-jane-pro-futjes-si-lende/>

Donati, S., Medda, E., Spinelli, A., & Grandolfo, M. E. (2000). Sex education in secondary schools: An Italian experience. *Journal of Adolescent Health*, 26(4), 303–308.

Kirby C. Do abstinence-only programs delay the initiation of sex among young people and reduce teen pregnancy? National Campaign to Prevent Teen Pregnancy, 2000.

European Expert Group on Sexuality Education, ‘Sexuality Education – What is it?’, *Sex Education*, 2015, 16(4).

Díaz-Rodríguez, M. V., Perelló, V. B. I., Granero-Molina, J., Fernández-Medina, I. M., Ventura- Miranda, M. I., & Jimenez-Lasserrotte, M. D. M. (2024). Insights from a qualitative exploration of adolescents’ opinions on sex education. *Children*, 11(1), 110.

Fetahu, D., & Hajrizi, D. (2022). Cilësia në arsim: Përceptimi i nxënësve të shkollimit të mesëm të lartë për përmbajtjen, procesin dhe mjedisin mësimor. *Këshilli Rinor Kosovar: Prishtinë.* hooks, b. (1994). *Teaching to transgress.* Routledge.

Jones, T. M. (2011). Saving rhetorical children: Sexuality education discourses from conservative to post-modern. *Sex Education*, 11(4), 369–387.

Patton, G.; Sawyer, S., Santelli, J., Ross, D., Afifi, R., Allen, N., Arora, M., Azzopardi, P., Baldwin, W., Bonell, C., Kakuma, R., Kennedy, E., Mahon, J., McGovern, T., Mokdad, A., Patel, V., Petroni, S., Reavley, N., Taiwo, K., Waldfogel, J., Wickremarathne, D., Barroso, C., Bhutta, Z., Fatusi, A., Mattoo, A., Diers, J., Fang, J., Ferguson, J., Ssewamala, F., and Viner, R., ‘Our future: a Lancet commission on adolescent health and wellbeing’, *Lancet*, 2016, 387(10036): 2423–2478, . <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5832967/>.

Garcia-Vazquez, J., Quinto, L., Agullo-Tomas, E., 'Impact of a sex education programme in terms of knowledge, attitudes and sexual behaviour among adolescents in Asturias (Spain)', Global Health Promotion, 2020, 27(3), pp. 122-130, . <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000500885500001>.

Kallxo. (2024). Komuna e Vushtrrisë: Doracakët për edukimin seksual degradojnë familjen e shenjtë kosovare. (15 nëntor 2024). <https://kallxo.com/lajm/komuna-e-vushtrrisedoracaket-per-edukimin-seksual-degradojne-familjen-e-shenjte-kosovare/>

Koalicioni i Organizatave për Mbrojtjen e Fëmijëve (KOMF). (2021). Fëmijëria pa dhunë, një e drejtë themelore. <https://komfkosova.org/wp-content/uploads/2021/04/Femijeria-padhune-nje-e-drejte-themelore.pdf?>

Koha. (2017). Edukimi seksual në shkollat kosovare, lëndë e nevojshme. 29 nëntor 2017: <https://www.koha.net/arberi/edukimi-seksual-ne-shkollat-kosovare-lende-e-nevojshme?>

Koha. (2024). MASHTI largon nga përdorimi doracakët për edukim seksual. (15 nëntor 2024). <https://www.koha.net/arberi/mashti-largon-nga-perdorimi-doracaket-per-edukim-seksual>

Kuvendi i Republikës së Kosovës. (2008). Ligji Nr. 02/L-78 për shëndetësi publike. Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës: <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=2573>

Kuvendi i Republikës së Kosovës. (2011). Ligji Nr. 04/L-032 për Arsimin Parauniversitar në Republikën e Kosovës, Gazeta Zyrtare,. <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2770>

Kuvendi i Republikës së Kosovës. (2015). Ligji Nr. 05/L-020 për Barazi Gjinore, Gazeta Zyrtare. <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=10923>

Kuvendi i Republikës së Kosovës. (2024). Seanca plenare 173, 11 nëntor. YouTube: <https://www.youtube.com/live/Zu-fobsYUcg?t=12792s>

Kuvendi i Republikës së Kosovës. (2019). Ligji Nr. 06/L-084 për mbrojtjen e fëmijës. Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës. <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=20844>

Gravningen, K.; Aicken, C.R.; Schirmer, H.; Mercer, C.H. Meeting sexual partners online: Associated sexual behaviour and prevalent chlamydia infection among adolescents in Norway: A cross-sectional study. Sex. Transm. Infect. 2016, 92, 97–103.

Lajmi.net (2017). Lënda e edukimit seksual, është ide e rrezikshme. Lajmi.net: <https://lajmi.net/kelmendi-lenda-e-edukimit-seksual-eshte-ide-e-rrezikshme/>

Littlejohn, K. E. (2013). "It's those pills that are ruining me" Gender and the social meanings of hormonal contraceptive side effects. Gender & Society, 27(6), 843-863.

Ogur, C., Olcay, S., & Baloglu, M. (2023). An international study: Teachers' opinions about individuals with developmental disabilities regarding sexuality education. Sexuality and disability, 41(4), 739-756.

Osadolor, U.E.; Amoo, E.O.; Azuh, D.E.; Mfonido-Abasi, I.; Washington, C.P.; Ugbenue, O. Exposure to Sex Education and Its Effects on Adolescent Sexual Behavior in Nigeria. J. Environ. Public Health 2022, 2022, 3962011.

Organizata e Kombeve të Bashkuara. (1989). Konventa për të Drejtat e Fëmijës. Kombet e Bashkuara. <https://www.unicef.org/montenegro/media/9291/file/MNE-media-MNEpublication505.pdf>

Paternotte, D., & Kuhar, R. (2017). The Anti-Gender Movement in Comparative Perspective. Në: Anti-Gender Campaigns in Europe, edited by Roman Kuhar and David Paternotte. New York; London: Rowman & Littlefield: 253–276.

Pupovci, D. (2021). Education in Kosovo—a struggle in Progress. Twenty years after the international intervention in Kosovo, the search for stability in Europe's youngest country and the rest of the Western Balkans remains elusive, as do lasting peace and development.

While many books have been written on Kosovo's challenges, only a few of them include the perspective of its local scholars., 269.

Rostad, W.L.; Gittins-Stone, D.; Huntington, C.; Rizzo, C.J.; Pearlman, D.; Orchowski, L. The association between exposure to violent pornography and teen dating violence in grade 10 high school students. Arch. Sex. Behav. 2019, 48, 2137–2147.

Salihu, A., Terziqi, D., & Schaffer, E. C. (2019). Kosovo Education in the 21st Century: A Challenging Future. Bulgarian Comparative Education Society.

SpaceSyntaKs. (2025). Një gjeografi e pabarabartë në qasje: Përjetimet e vajzave adoleshente në hapësirat dhe transportin publik të Prishtinës. Prishtinë: SpaceSyntaKs.

SIECUS: Sex Ed for Social Change. (2022). SIECUS releases new report on attacks against comprehensive sex education: <https://siecus.org/wp-content/uploads/2023/12/Executive-Summary.pdf>

Sijarina, L. (2024). Të panikuar rreth gjinisë: Migrimi i populizmit kundër-gjinor në Kosovë. Heinrich-Böll-Stiftung: <https://rs.boell.org/sq/2024/12/25/te-panikuar-rreth-gjinisemigrimi-i-populizmit-kunder-gjinor-ne-kosove>

Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë. (2016). Korniza Kurrikulare e Arsimit Parauniversitar të Republikës së Kosovës (e rishikuar). <https://masht.rks-gov.net/uploads/2017/03/korniza-kurrikulare-finale.pdf>

Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë. (2021). Lansohen doracakët për mësimdhënës për edukimin gjithëpërfshirës seksual. <https://masht.rks-gov.net/news/lansohendoracaket-per-mesimdhenes-per-edukimin-gjitheperfshires-seksual/>

Ministria e Arsimit, Shkencës, Teknologjisë dhe Inovacionit. Njoftimi zyrtar për sqarimin se nuk ka kurrikulë të veçantë për edukim seksual; informacione për grupin punues dhe doracakët e miratuar më 2021.

Ministria e Kulturës, Rinisë dhe Sportit e Republikës së Kosovës. (2024). Strategjia Shtetërore për Rininë 2024–2032. Prishtinë: Qeveria e Republikës së Kosovës. https://www.mkrs-ks.org/repository/docs/STRATEGJIA_SHTETERORE_PER_RINI_2024-2032_SQ.pdf

Simmons, R. G., Sanders, J. N., Geist, C., Gawron, L., Myers, K., & Turok, D. K. (2019). Predictors of contraceptive switching and discontinuation within the first 6 months of use among Highly

Effective Reversible Contraceptive Initiative Salt Lake study participants. American Journal of Obstetrics and Gynecology, 220(4), 376 e371-376 e312. <https://doi.org/10.1016/j.ajog.2018.12.022>

Telegrafi. (2024). Debat në Kuvend për edukatën seksuale, Eman Rrahmani akuzon ministren Nagavci për keqpërdorim të kurrikulës. (11 nëntor 2024). <https://telegrafi.com/debat-nekuvend-per-edukaten-seksuale-eman-rrahmani-akuzon-ministren-nagavci-perkeqpërdorim-te-kurrikules/>

UNFPA, 'The Evaluation of Comprehensive Sexuality Education Programmes: A Focus on the Gender and Empowerment Outcomes', UNFPA, New York, 2015, . <https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/UNFPAEvaluationWEB4.pdf>.

UNESCO, United Nations Children's Fund (UNICEF), Joint United Nations Programme on HIV/ AIDS (UNAIDS), United Nations Population Fund (UNFPA), World Health Organization (WHO), & United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (UN Women). (2023). The journey towards comprehensive sexuality education: Global status report. UNESCO. <https://doi.org/10.54675/NFEK1277>

UNESCO. (2009). International technical guidance on sexuality education: An evidenceinformed approach for schools, teachers and health educators. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. <https://healtheducationresources.unesco.org/library/documents/international-technicalguidance-sexuality-education-evidence-informed-approach-0>

UNESCO, 'Review of the Evidence on Sexuality Education. Report to inform the update of the UNESCO International Technical Guidance on Sexuality Education', prepared by Paul Montgomery and Wendy Knerr, University of Oxford Centre for Evidence-Based Intervention. UNESCO, Paris, 2016. <https://healtheducationresources.unesco.org/library/documents/review-evidence-sexuality-education-report-inform-update-unescointernational>.

González Cabrera, C., & Carreira, D. (2025). Human rights and sexuality education protects schools. 9 mars. <https://www.hrw.org/news/2025/03/12/human-rights-and-sexualityeducation-protects-schools>

United Nations. (1948). Universal Declaration of Human Rights.

United Nations. (1989). Convention on the Rights of the Child (CRC).

United Nations. (1979). Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW).

United Nations. (2015). Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development.

United Nations. (2015). Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development.

United Nations. <https://sdgs.un.org/2030agenda>

United Nations Children's Fund (UNICEF). (2024). Over 370 million girls and women globally subjected to rape or sexual assault as children – UNICEF: <https://data.unicef.org/topic/child-protection/violence/sexual-violence/>

United Nations Population Fund (UNFPA). (2018). UNFPA Kosovo programme evaluation report (Period covered 2013-2018).

https://www.unfpa.org/sites/default/files/Volume_3_UNFPA_Kosovo_Programme_Evaluation_Report.pdf?

UNESCO, UNAIDS, UNFPA, UNICEF, UN Women & WHO, 'International technical guidance on sexuality education. An evidence-informed approach', UNESCO, Paris, 2018, pp. 16-17, . <https://www.unfpa.org/publications/international-technical-guidance-sexuality-education>.

Vandenbosch, L.; Van Oosten, J.M.F. The relationship between online pornography and the sexual objectification of women: The attenuating role of porn literacy education. J. Commun. 2017, 67, 1015–1036.

World Health Organization Regional Office for Europe & German Federal Centre for Health Promotion (BZgA), 'Standards for Sexuality Education in Europe: A Framework for Policy Makers, Education and Health Authorities and Specialists', BZgA, Köln, 2010, p.29, . <https://www.bzga-whocc.de/en/publications/standards-for-sexuality-education/>.

